

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनवाँन

वर्ष : ६

स्थापना वर्ष : १९६०

मार्च : २०१२

अंक : ८

: परामर्शनसमिति :

बोणाबाई पटेल
प्रमुख

रतिवाल बोरीसागर
मध्यस्थ समितिना वरिष्ठ सभ्य

प्रहुल्ल रावल
प्रकाशन मंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सखतंत्री :

मोहन परमार

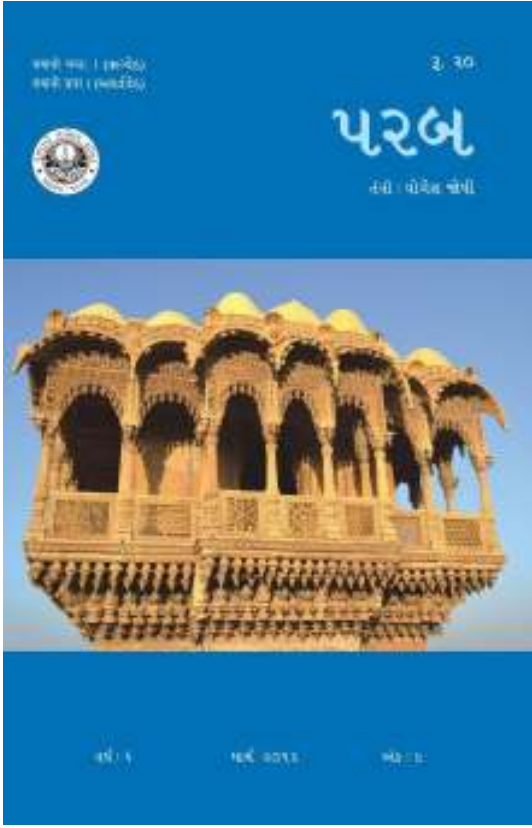
गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी ज्ञानपीठ ०० क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन, आश्रम मार्ग,
'टाईम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने ईकस : २६ ५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

અ નુ ક મ

(પરબ ઓનલાઈન)

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર	નવકવિ અને નવલરામ - ભોળાભાઈ પટેલ
કવિતા	બે કાવ્યો (૧. વરસોનાં વરસો ૨. આ મારો અહમ) - નિરંજન ભગત, અહો ઝંકારતા ધ્વનિ - લાભશંકર ઠાકર, વેદના - ભગવતીકુમાર શર્મા
પ્રાસ્તાવિક	મને તો ગમી ગઈ છે આ આપડી ગુજરાતી કવિતા - રાજેશ પંડ્યા
અહેવાલ	ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું 46મું અધિવેશન - અજય પાઠક
પરિષદ-પાથેય	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ
સાહિત્યવૃત્ત	સંકલન : ભરત સાધુ
આવરણછબિ	જયજિત ત્રિવેદી

અ નુ ક મ

(પરબ પ્રકાશન)

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર	નવકવિ અને નવલરામ ^{શ્રી} ભોળાભાઈ પટેલ 4
કવિતા	બે કાવ્યો (૧. વરસોનાં વરસો ૨. આ મારો અહમ્) ^{શ્રી} નિરંજન ભગત 6, અહો ઝંકારતા ધ્વનિ ^{શ્રી} લાભશંકર ઠાકર 6, નિદ્રા ^{શ્રી} પ્રબોધ જોશી 7, વૃક્ષોનો રવિવાર ^{શ્રી} પ્રબોધ જોશી 8, વેદના ^{શ્રી} ભગવતીકુમાર શર્મા 8, કોચીનું ડચ કબ્રસ્તાન ^{શ્રી} યજ્ઞેશ દવે 9, ...મૌસે નૈના મિલાયકે ^{શ્રી} લલિત ત્રિવેદી 12, નવા કોઠામાં ^{શ્રી} પ્રફુલ્લ રાવલ 12
વાર્તા	અનુબંધ ^{શ્રી} દીવાન ઠાકોર 13
ભારતીય સાહિત્ય	બધા અવાજની ઉપરનો અવાજ ^{શ્રી} મૂ. લે. શ્રીલાલ શુક્લ, અનુ. નવનીત જાની 20
શતાબ્દીવંદના	એક દષ્ટિ : શ્રીધરાણીનું ‘આઠમું દિલ્હી’ અને ઉમાશંકર ! ^{શ્રી} રાધેશ્યામ શર્મા 22
પ્રાસ્તાવિક	મને તો ગમી ગઈ છે આ આપડી ગુજરાતી કવિતા ^{શ્રી} રાજેશ પંડ્યા 25
પુરસ્કાર-પ્રતિભાવ	વાર્તા પ્રત્યે મને અપાર પ્રેમ છે ^{શ્રી} મોહન પરમાર 47
શ્રદ્ધાંજલિ	મુદ્રણકળાના માહિર : રોહિત કોઠારી ^{શ્રી} મનસુખ સલ્લા 51
પારિતોષિકો	પ્રફુલ્લ રાવલ 55
અહેવાલ	ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું 46મું અધિવેશન ^{શ્રી} અજય પાઠક 59
પરિષદ-પાથેય	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 72
સાહિત્યવૃત્ત	સંકલન : ભરત સાધુ 80
પત્રસેતુ	હસમુખ બારાડી 83
આ અંકના લેખકો	85
આવરણછબિ	જયજિત ત્રિવેદી

નવકવિ અને નવલરામ

છેક ઈ. સ. ૧૮૭૫માં 'રામારત્નનિરૂપણ' નામના પુસ્તકનું અવલોકન લખતાં આપણા આદ્ય વિવેચક ગણાતા નવલરામ લખે છે :

‘સુંદર પૂંઠાવાળી, સુંદર રીતે છાપેલી, સુંદર ભાષામાં લખેલી એક નાજુકડી ચોપડી અમને હમણાં મળી તે વાંચી અમે પ્રસન્ન થયા છીએ... અને અમારા વાંચનાર જાણે છે કે આવા બોલ અમારા મુખમાંથી ગ્રંથવિવેચન વેળા નીકળવા સાધારણ નથી. કાવ્યપરીક્ષામાં તો તેમાં અમારું માપ ઊંચું જ રહે છે. એ કદાપિ કેટલાએકને પસંદ નહીં પડતું હોય, પણ કવિતા એવો ઊંચો વિષય છે કે તેમાં નાદાન છોકરાં કલકલાણ કરવા આવે તો તેમને ધમકાવી કાઢવાં એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે. કવિતા કરવી એ સાક્ષરતાની પરિસીમા છે, પણ હાલ તો કાંઈ ન આવડે તે પણ કવિતા કરવાને તો હું લાયક છું એમ પોતાના મનથી સમજે છે. અંગ્રેજી, સંસ્કૃત, વ્રજ (હિન્દી) કે પોતાની જ ભાષા બરાબર ભણતા નથી, અને કવિતા શું તે સ્વપ્નામાં પણ જાણતા નથી એવા નાદાની નિશાળ છોડી કવિ થવા જ દોરે છે. એક પદ પૂરુંપાંસરું જોડી શકતા નથી, એક પદમાં ભરવા જેટલો પણ જેના મનમાં વિચાર નથી... પ્રાસ અને તાલ તો જેને કાળ સરખાં લાગે છે, તે છોકરાં કવિતા કરવાને વલખાં મારે એ બહુ જ હસામણું છે. અને જો તેમના દુરાભિમાનથી કંટાળો ન આવતો હોત તો બેશક તે બિચારાં ઉપર બહુ જ દયા આવત.’

આટલા કઠોર શબ્દોમાં, બહુ ઓછી સજ્જતાથી કવિતા રચવાનો ઉત્સાહ ધરાવતા કવિઓની, લગભગ ભર્ત્સના કરતા નવલરામ ઉત્તમ કવિતા વાંચી પ્રસન્નતા પણ અનુભવે છે. નવલરામના અહીં ઉતારેલા લાંબા અવતરણમાં તેમણે કાવ્યલેખનની શરૂઆત કરતા કવિઓને અને કાવ્યસંગ્રહોનું અવલોકન કે વિવેચન કરનાર વિવેચકોને એક અનુકરણીય દિશાનિર્દેશ કર્યો છે.

કવિઓ તો જન્મથી જ કવિપ્રતિભા લઈને જન્મે છે, એવા અર્થની અંગ્રેજી ઉક્તિમાં સત્યાંશ રહેલો છે અને એ પણ સત્ય છે કે કેવળ પરિશ્રમથી ‘કવિ’ થવાતું નથી. પરંતુ નવલરામ કહે છે તેમ કાવ્યરચનામાં પ્રવૃત્ત થનારને ભારે સ્વાધ્યાય કરવાની જરૂર છે. ‘કવિતા કરવી એ સાક્ષરતાની પરિસીમા છે –’ એમ જેમ નવલરામ કહે છે, તેમ વીસમી સદીની વિશ્વની આધુનિક કવિતાના કાવ્યગુરુ જેવા ગણાતા અંગ્રેજ કવિ ટી. એસ. એલિયટે પણ કહે છે. તેમના એક પ્રસિદ્ધ નિબંધ ‘પરંપરા અને વૈયક્તિક પ્રજ્ઞા’માં કહ્યું છે તેમ કોઈ કવિ કે કલાકારનું મહત્ત્વ કે મૂલ્યાંકન અગાઉ થઈ ગયેલા કવિઓ અને કલાકારોના સંદર્ભે છે. કવિએ પોતાની સમગ્ર પરંપરા આત્મસાત્ કરેલી હોવી જોઈએ અને પૂર્વે થઈ ગયેલા કવિઓ એને માટે સમસામયિક અસ્તિત્વ ધરાવતા હોવા જોઈએ. આ થઈ

નવલરામના શબ્દોમાં સાક્ષરતાની પરિસીમા.

નવલરામ ગુજરાતીમાં કવિતા કરવા તત્પર 'અપકવ' કવિ માટે કહે છે કે તેને પોતાની ભાષા પણ બરાબર આવડતી નથી. એટલે માતૃભાષાનો એક 'ભાષા' તરીકેનો અને માતૃભાષામાં નીવડેલા આજસુધીના સાહિત્યકારોના સાહિત્યનો અભ્યાસ જરૂરી છે. ઉપરાંત નવલરામે જેમ નિર્દેશ કર્યો છે તેમ અંગ્રેજી, સંસ્કૃત અને (એ વખતની ભારતીય ભાષાઓમાં અગ્રસ્થાને રહેતી) વ્રજ (હિન્દી)ના સાહિત્યનું પરિશીલન નવા સર્જક માટે જરૂરી છે. અંગ્રેજી અને એ દ્વારા વિશ્વસાહિત્યની ઉત્તમ સર્જનાત્મક કૃતિઓનું વાચન એની સર્જનાત્મકતાને સમૃદ્ધ કરશે. સંસ્કૃત સાહિત્યના પરિશીલનથી પોતાની સુદીર્ઘ સાહિત્યિક-સાંસ્કૃતિક પરંપરાથી અવગત થશે અને તેથી તેની નિસર્ગદંત કવિપ્રતિભા તેજસ્વી બનશે.

આવી સજ્જતા વિના કવિતા રચતા કવિઓને નવલરામે જેમ લગભગ હસી કાઢ્યા છે, તેમ તેમણે કાવ્યવિવેચકોને પણ તેમના કર્તવ્ય વિશે સભાન કર્યા છે. આજે ઘણાં સામયિકોમાં જે ઉપરછલ્લાં અવલોકનો છપાય છે, એવા અવલોકનકારોને કેવાં કાવ્યોની સમીક્ષા કરવી તેનો પણ નિર્દેશ છે. પરીક્ષક તરીકે જો નવલરામ હોય તો આજના ઘણા અવલોકનકારો એમની કાવ્યપરીક્ષામાં ભાગ્યે જ ઉત્તીર્ણ થાય.

૮-૨-૧૨

ભોળાભાઈ પટેલ

બે કાવ્યો | નિરંજન ભગત

૧. વરસોનાં વરસો

વરસોનાં વરસો જોતજોતામાં વહી ગયાં,
તમારે ન ભૂત કે ન ભવિષ્ય, તમે એવા ને એવા રહી ગયા.
તમે ક્ષણની સાથે જાતને એવી બાંધી
કે એ જ ક્ષણ પછી અનંત રૂપે વાધી,
તમે માન્યું જાણે તમને સમાધિ લાધી.
વરસોનાં વરસો તો તમને 'આ મૃત્યુ છે, મૃત્યુ છે.' કહી ગયા.
તમે જાતને અનંત સાથે સાંધી ન'તી,
તમારી સમાધિ સહજ સમાધિ ન'તી;
તમે એને તમારા અહમ્મથી સાંધી હતી.
વરસોનાં વરસો તમે મૃત્યુને જીવન માનીને સહી ગયાં.

૨. આ મારો અહમ્

આ મારો અહમ્ મને કેટકેટલો નડી રહ્યો,
વરસોનાં વરસોથી એ મારી સાથે કેટકેટલો લડી રહ્યો.
જીવનમાં એક વાર પ્રેમ આવ્યો 'તો મારે બારણે,
ઘરમાં પ્રવેશી ન શક્યો મારા અહમ્ને જ કારણે;
રાહુની જેમ જ્યાં ને ત્યાં આમ સદા એનો પડછાયો પડી રહ્યો.
ચિરકાલનું આ બંધન હશે? કદીક તો તૂટશે!
કે પછી શું એ મારા મૃત્યુની સાથે સાથે જ છૂટશે?
અસહાય એવો મારો પ્રાણ એકાન્તમાં મૂગો મૂગો રડી રહ્યો.

અહો ઝંકારતા ધ્વનિ | લાભશંકર ઠાકર

સવારના આછા આછા, આઘાપાછા થતા

મુલાયમ તડકાના સ્પર્શસુખે

બદામનાં પર્ણ બે, સાવ લાવીને સમીપ

દીર્ઘ ચાંચે પકડીને ધાગો

રે દરજીડો

છે

સીવી રહ્યો માળો !

કંમેરાની દૃષ્ટિ એને ટગર ટગર, તાકે;

પછી પગથિયાં ઊતરીને, સાવ સમીપના કલોઝઅપમાં

નિર્નિમેષ નીરખતી :

દીર્ઘ ચાંચ, નત નેત્ર,

ને બદામની ડાળ પરે ચિપકેલા બે પગની પકડ !

ક્ષણાન્તરો પછી રે, રે, હા, હા...

છે

સિવાઈ ગયો માળો !!

અ... અ... અ... અને

દરજીડો તો

ઊ...ડી જરા

બીજી ડાળે પવનમાં ઝૂલે

ને અચાનક

ગાય : ટુવિટ ટુવિટ ટુવિટ ટુવિટ...

કંમેરાના શ્રુતિપટે, સ્મૃતિપટે

આજની સવારે

એના, અહો

ઝંકારતા ધ્વનિ, in,

ને out એના પડઘાઓ સંભળાય !

વેદના | ભગવતીકુમાર શર્મા

મારી છાતીમાં વાગ્યું આકાશ,
થઈ હાશ; આ તો વાદળની વેદના !
મને સંભળાયા ડૂસકાંના સૂર
જરા દૂર; આ તો મૃગજળની વેદના !
મારા ઉંબર પર ઊમટ્યાં'તાં પગરવનાં પૂર,
મને વર્તાયા ભણકારા ભરચક ઘેઘૂર;
કરું ઘર ને બહાર; કાઢું-પહેરું શણગાર;
આ તો અટકળની વેદના !
વાત કાળી ઉજાગરે વીતી હતી;
ચિતા ખડકી પૂરવમાં થઈ'તી સતી;
એક ટીપું છલક્યું; પાંદ બીનું મલક્યું;
આ તો ઝાકળની વેદના !
મારે બારણે ટકોરાનું ફાટ્યું તોફાન,
દ્વાર ખોલ્યાં ને જોયું તો લીલું વેરાન;
ભીંત, ભોગળ, કમાડ;
કેમ ઠેકું હું વાડ ?
આ તો પળપળની વેદના !

કોઈ પણ કૃતિસંપાદન, જો ગંભીરતાથી થયું હોય તો, સાહિત્યના ઇતિહાસ માટે પ્રમાણભૂત સામગ્રી પૂરી પાડનાર મહત્ત્વનો સ્ત્રોત બની રહે છે. એટલે સંપાદનપ્રવૃત્તિ અંગત રાગદ્વેષ વિના કે સાહિત્યેતર હેતુ વિના, માત્ર વિદ્યાકીય ખાંખતથી પ્રામાણિકતાપૂર્વક થવી જોઈએ. આ કે તે ગણતરીથી થતાં સંપાદનો ઇતિહાસલેખનને દૂષિત કરતાં હોય છે. વળી, કોઈ કૃતિસંપાદન કશાકને બાદ કરવા કે ભૂંસી નાંખવાના પ્રયોજનથી નહીં પણ આગળ તરી આવતી ધ્યાનપાત્ર અને મહત્ત્વની રચનાઓને સ્થાન આપનારું હોવું જોઈએ.

ઈ.૨૦૦૯નાં ગુજરાતી સાહિત્ય-સામયિકોમાં પ્રકાશિત થયેલી કાવ્યરચનાઓનું આ ચયન છે. જે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની, ઈ.૧૯૯૧થી નિયમિત રીતે ચાલતી, વાર્ષિક કવિતાચયન શ્રેણીના એક ભાગ રૂપે થયું છે એટલે તેમાં અંગત રુચિ અને આગ્રહો વધારે પ્રબળ ન બને તેનું ધ્યાન રાખ્યું છે. કેમ કે આ સંપાદન. ‘ઈ.૨૦૦૯ની મને ગમતી કવિતા’ કે ‘ઈ.૨૦૦૯ની ઉત્તમ ગુજરાતી કવિતા’નું નથી. આ કાવ્યચયન માટે આપણી સર્જાતી ગુજરાતી કવિતાનું સમગ્રલક્ષી ચિત્ર મળી રહે તે રીતે તેમજ બધાં સ્વરૂપો અને બધા પ્રવાહોનું પ્રતિનિધિત્વ જળવાઈ રહે તે રીતે રચનાઓ પસંદ કરી છે. કાવ્યની પસંદગીમાં રચના સારી રીતે લખાયેલી હોય તેવું લઘુત્તમ ધોરણ તો બધે જાળવ્યું છે.

આજની ગુજરાતી કવિતામાં આધુનિક અછાંદસ કવિતા, ગીત-ગઝલ જેવાં પરંપરાગત સ્વરૂપોમાં રચાતી કવિતા, લોકપ્રિય-મનોરંજક કવિતા, સાંસ્કૃતિક સંદર્ભોને વ્યક્ત કરતી અનુઆધુનિક કવિતા અને તે અનુષંગે દલિત કવિતા, નારીકેન્દ્રી કવિતા, પ્રતિબદ્ધ કવિતા એવી વિવિધ ધારાઓ સાથોસાથ જોવા મળે છે. આવી બહુલતા ગુજરાતી કવિતા માટે લાભકારી જ ગણાય. કેમ કે, કોઈ પણ ભાષાની કવિતા જો એક જ ધારામાં બંધિયાર બની રહે અને દરેક ધારાની સર્વસામાન્ય કાવ્યભાષા ઊપજતી જાય તો એ સર્જનાત્મકતાને જ હાનિકારક બની રહે. અનેક ધર્મો અને સંપ્રદાયો, જુદા જુદા વાદો અને વિચારધારાઓની જેમ અનેક કાવ્યધારાઓ અને જુદી જુદી રચનારીતિઓનું હોવું મોકળાશ રચી આપે છે. આપણી રુચિ એ બધાંનો સમાદર કરી શકે તેવી હોવી જોઈએ. આપણું કાવ્યશાસ્ત્ર પણ શુદ્ધ કવિતાથી માંડીને પ્રતિબદ્ધ કવિતા, પરંપરાગત કવિતાથી માંડીને આધુનિક-અનુઆધુનિક કવિતા એ સર્વનો સમાસ કરી શકે તેવું ઉદાર હોવું જોઈએ અથવા એકથી વધુ કાવ્યશાસ્ત્રોનો સ્વીકાર હોવો જોઈએ. લોકશાહી મૂલ્યોનો આ રીતે પણ વિસ્તાર થતો હોય છે.

આ ચયન માટે તેવીસ સામયિકો (અખંડ આનંદ, ઉદેશ, એતદ્, કવિ, કવિતા, કવિલોક,

કુમાર, ગઝલવિશ્વ, ગુજરાત દીપોત્સવી, તથાપિ, તાદર્થ્ય, દલિત ચેતના, ધબક, નવનીત સમર્પણ, પરબ, બુદ્ધિપ્રકાશ, વિ, શબ્દસર, શબ્દસૃષ્ટિ, શહીદે ગઝલ, સન્ધિ, સમીપે, હયાતી)ને વાચનમાં લઈ સત્તાવન કવિઓનાં કાવ્યો પસંદ કર્યાં છે. તેમાં, ‘ઉદેશ’માંથી આઠ, ‘એતદ્’માંથી ત્રણ, ‘કવિતા’માંથી પાંચ, ‘કવિલોક’માંથી આઠ, ‘ગુજરાત દીપો.’માંથી ત્રણ, ‘તથાપિ’માંથી બે, ‘નવનીત સમર્પણ’માંથી આઠ, ‘પરબ’માંથી આઠ, ‘શબ્દસૃષ્ટિ’માંથી છ, ‘સન્ધિ’માંથી બે, ‘સમીપે’માંથી પાંચ અને ‘હયાતી’માંથી એક કવિની રચનાઓ ચયનમાં લીધી છે. સ્વરૂપવાર વર્ગીકરણ કરીએ તો તેમાં દસ ગીત, તેર ગઝલ, સાત છાંદસ અને સત્યાવીસ કવિઓનાં અછાંદસ છે. ગીત અને ગઝલ પણ એક રીતે તો ત્રીસ કવિઓનાં છંદોબદ્ધ કહેવાય માટે એને પણ છાંદસ સાથે ગણતરીમાં લઈએ તો ત્રીસ કવિઓનાં છંદોબદ્ધ કાવ્યો અને સત્યાવીસ કવિઓનાં અછાંદસ કાવ્યો એમ સમતોલન જળવાયું જણાશે. સામયિકોમાં વર્ષભર છપાવેલાં કાવ્યોની તુલનામાં આ સંખ્યા ઘણી ઓછી છે. માત્ર ચારપાંચ ટકા જેટલી. તેમ છતાં કેટલાકને આ ચયન ઉદારતાથી થયું છે તેવું લાગશે. કેમ કે આજની ગુજરાતી કવિતામાં ચીલાચાલુ અને નબળા લેખનનું પ્રમાણ ઘણું મોટું છે. બહુ થોડા કવિઓ જ ગંભીરતાથી કાવ્યસર્જનની પ્રવૃત્તિ કરે છે.

કવિતા પ્રકાશિત કરનારાં મોટા ભાગનાં સામયિકોમાંથી એવાં કાવ્યો સાવ ઓછાં મળે કે, જે અટકીને ઊભાં રહેવાની અથવા તો વારંવાર વાંચવાની ફરજ પાડે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય કે, આપણા કવિઓ અને સંપાદકો કેમ નિર્મમ બની શકતા નથી ? લખ્યું એટલું છપાવવાનો કે મળ્યું એટલું (ને એવું) છાપવાનો મોહ શા માટે ? સામયિકોમાં કયા પ્રકારનાં કાવ્યો છપાય છે તેનાથી જ એક ધોરણ ઊભું થતું હોય છે. ક્યારેક ગંભીરતાથી સર્જન કરનારા કવિઓની રચનાઓ સામેથી મંગાવીને કે પછી અન્ય ભાષાનાં કાવ્યોનો અનુવાદ મૂકીને પણ સર્જાતી કવિતાને દિશા ચીંધી શકાય છે ને એ રીતે રુચિની કેળવણી આપી શકાય છે. માત્ર સામયિક-સંપાદકના જ નહીં પણ કવિ, ભાવક, વિવેચક એ સૌના સહિયારા પ્રયત્નોથી જ સાહિત્યિક રુચિનું ઘડતર થઈ શકે. આવી કેળવાયેલી રુચિ દ્વારા તેમજ નબળી, કૃતક, કાવ્યાભાસી અને અનુકરણાત્મક રચનાઓના અસ્વીકાર દ્વારા જ સર્જનાત્મકતાને અનુકૂળ આબોહવા રચી શકાતી હોય છે.

હવે ચયનમાં સ્થાન પામેલી રચનાઓના વિશેષો ઓળખવા-ઓળખાવવાનો પ્રયત્ન કરું. એને પસંદગી પાછળનાં કારણો પણ ગણી શકાય અને કાવ્યવાચનની મારી પ્રક્રિયા પણ ગણી શકાય. જોકે બધી રચનાઓ વિશે વિગતવાર વાત કરવી સંપાદકીયમાં શક્ય નથી એટલે જેમ સંકલન થતું જાય તેમ રચનાઓનાં ઉદાહરણો લઈ કે ક્યાંક માત્ર નિર્દેશ કરી મન મનાવ્યું છે. દરેક રચના વિશેની આવી નાનીમોટી નોંધ વાચક માટે પ્રવેશકોની ગરજ સારશે.

અહીં, પસંદગી પામેલાં ગીતોમાં પરંપરાનું અનુસંધાન ધરાવતી રચનાઓ છે તેમ પરંપરાથી થોડું વિચલન દાખવતી રચનાઓ પણ છે. મનોહર ત્રિવેદીનાં ‘મુને વાચરાએ’ ગીતમાં

ગ્રામનારીનાં ભાવસંવેદનોનું નિરૂપણ થયું છે એ અર્થમાં તે પરંપરાનિષ્ઠ છે. પરંતુ ગીતના લયનિર્માણમાં કવિએ પરંપરાનો નવસંસ્કાર કર્યો છે. આ ગીતની બધી પંક્તિઓમાં, સંગીતની તિહાઈ જેમ, એકને એક પંક્તિખંડનું ત્રણ વાર પુનરાવર્તન થાય છે, જે ભાવને ત્રેવડાવી અભિવ્યક્તિને સઘન બનાવે છે. વળી, દરેક પંક્તિનો પ્રથમ શબ્દ પુનરાવર્તન દરમ્યાન, તાલસંગીતના ખાલી સ્થાન જેમ, છોડી દીધો છે એ પણ આકર્ષક છે. ગીતના સૌન્દર્યનિર્માણમાં કાર્યરત સર્જનાત્મક લયલીલાનાં આવાં દષ્ટાતો હવે તો બહુ ઓછા મળે છે. આ લયકામણ કેવું છે ? જુઓ :

મને તડકાએ તોરમાં

તડકાએ તોરમાં તડકાએ તોરમાં પૂછ્યું રે લોલ

કિણે ભીના આ પંડચને ભીના આ પંડચને

ભીના આ પંડચને લૂછ્યું રે લોલ ?

મેં તો અણદીઠી લેરખીને અણદીઠી

લેરખીને અણદીઠી લેરખીને ચીંધી જી રે.

મુને વાયરાએ એક વાત વાયરાએ

એક વાત વાયરાએ એક વાત કીધી જી રે.

ગિરીશ ભટ્ટનું ‘દિવસ-રાત’ ગીત પણ ગ્રામનારીના દૈનિક જીવનક્રમને વિષય બનાવે છે. ‘ચૂલે આંધણ ઓર્યા રે.../ એક આંખમાં આંસુ તગ તગ બીજીમાં વન મ્હોર્યા રે !’ એવી ઉપાડની પંક્તિમાં જ વેદના અને આનંદનો સાથલગો સંકેત થયો છે જે પછીની બંને કડીઓમાં વિસ્તરે છે અને વિકસે છે. નારીનાં દિવસ-રાતની બે ભિન્ન ભિન્ન ભાવસ્થિતિઓને, ગીતની બે કડીમાં જે રીતે શબ્દબદ્ધ કરી છે તેમાં ગીતના આકારનિર્માણની કવિસૂઝ પ્રગટ થાય છે. ભરત પાઠકના ‘ઘર ઘર રમતાં’ ગીતમાં તો જન્મથી માંડીને મૃત્યુ સુધીની, એટલે કે સમગ્ર જીવનલીલાની માર્મિક અભિવ્યક્તિ થઈ છે. જૂઠી માયા - કાચી કાયા, નવશે નવ્યાણું દરવાજા, દીવે દીવે પોચ વાટ્ટ્ય અને અંતે સ્પષ્ટ થતું નારીનું કથનકેન્દ્ર આ બધાં દ્વારા ગીતને પરંપરાજન્ય અધ્યાત્મનો પાસ પણ મળ્યો છે. તળપદી બોલીમાં કેટલી સરળતાથી કાવ્યાત્મકતા સિદ્ધ થઈ શકે છે તેનું આ ગીત ઉદાહરણ છે.

સંજુ વાળાના ગીત ‘કબીર’ને આજના સાંપ્રદાયિક તણાવ વિશેની કવિની પ્રતિક્રિયા તરીકે જોવું જોઈએ ને તો તેમાં આવતી ‘બાંધ્યો ના બંધાય તું છાપ-તિલકની પાર/ પટ ભીતર, પટ બહારનો તેં સમજાવ્યો સાર’ અને ‘ભક્તનકે મન ભજન બડો કાજી કહે અજાન/તે બન્ને પલ્લે રહી, પરખ્યા એક સમાન’ જેવી પંક્તિઓનું વર્તમાન સંદર્ભે નવવાચન શક્ય બને. કબીર વિશેના આ ગીતની પદાવલિમાં પોતડી-પહેરણ, તાણો-વાણો, પટ-વણ્યો અને સધ્ધુકડી હિંદીના શબ્દો સાર્થક રીતે પ્રયોજાયા છે. વળી, ચતુષ્કલ સંધિનાં આવર્તનો વચ્ચે કડી તરીકે આવતા દુહાઓ, કબીરમાં આવતી સાખીની જેમ, ગીતનો આકાર નિપજાવવામાં ઉપકારક બન્યા છે. મહેન્દ્ર જોશીની પદશૈલીની ગીતરચના એના આરંભ (: ‘ક્યાં લગ કરિયે કાલા-વાલા/નહિ ગિરધર

કે નહિ ગોપાલા)થી જ શ્રદ્ધાનો નકાર કરે છે. જોકે શ્રદ્ધાશૂન્યતાથી પણ અજંપો ઓછો થતો નથી એ ‘બાદલ ગરજે, બિજુરી ચમકે/જીવ તણખલે તડતડ ભડકે’ જેવી પંક્તિઓથી જાણી શકાય છે. પ્રાસબદ્ધ ટૂંકી પંક્તિઓ અને ચોપાઈના ગીતલયથી આ રચના ગતિશીલ બની છે.

આ સિવાય, સંચયમાં બીજાં પાંચ ગીતો છે એ પણ કોઈ ને કોઈ રીતે આસ્વાદ્ય છે. બંકિમ રાવલનું ગીત ‘દરિયો ભલો, આપણે ભલા આપણાં ભરતી ઓટ’ એમાંના ભાવ અને લયની સાદંત સરળ અભિવ્યક્તિથી અસરકારક બન્યું છે. ભારતમાં સૌથી લાંબો દરિયાકાંઠો ધરાવતા ગુજરાતના કવિઓ પાસેથી દરિયાનાં ગીતો વધુ મળવાં જોઈએ તેમ આ રચના જોતાં થાય. બીજા બે કવિઓ નીતિન વડગામા અને ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ પાસેથી અનુક્રમે ઝાડ અને ધૂળ વિશેનાં ગીતો મળે છે એ પણ રસપ્રદ છે. આ વિષયો વિશે બીજા ગુજરાતી કવિઓએ વધુ સારાં ગીતો/કાવ્યો લખ્યાં છે એટલે એથી આગળ જવાનું રહે. તેમ છતાં આજે થોકબંધ લખાતાં સ્ત્રૈણ ગીતો વચ્ચે આવી રચનાઓ આશ્ચાસનરૂપ બની રહે છે.

ચિનુ મોદીની ઘણી ગઝલ આ વર્ષમાં પ્રકાશિત થઈ છે. પરંતુ તેને બદલે અહીં એમની ગીતરચના પસંદ કરી છે. એની પહેલી કડીમાં પુષ્ટાતો પ્રશ્ન અને તરત તેનું પરિણામ દર્શાવતો ઉત્તર જાણીતો હોવા છતાં કાવ્યસ્થાને એટલા સાર્થક છે કે તેનું ઉદાહરણ નોંધ્યા વિના ચાલે નહીં :

જળને થોડી જાણ ખરી કે હવા એટલે સું ?

મધદરિયાનાં મ્હોટાં મ્હોટાં વ્હાણ કરી દે છૂ -

અહીં, ‘સું-છૂ’ના અંત્યાનુપ્રાસ કેટલા કામઢા બની પ્રયોજાયા છે ! ‘શું?’ને બદલે બોલચાલની લઢણમાં ‘સું?’ પ્રયોજીને ઉચ્ચારસામ્યે સુસવાટાનો ઝંઝાનિલ કવિ સંભળાવે છે જે તોતિંગ વ્હાણને ‘છૂ’ કરી દે છે. આ એકાક્ષરી રવાનુકારી શબ્દો તેના નાદપ્રભાવે જ અર્થપ્રતીતિ કરાવે છે.

ઘણા વખતથી ઓછું લખતાં ને એથીય ઓછું પ્રકાશિત કરતા જયેન્દ્ર શેખડીવાળાનું ગીત ‘કાગવાસ’આ વર્ષે મળ્યું. આ ગીતમાં મૃત્યુનું સંવેદન ‘જયલા, તારાં ફાટયાં વસ્તર કોણ સીવશે ?’ એવા સીધા પ્રશ્નથી આરંભાઈ, ‘ચામડીના ઘરમાં ફરફર પતંગિયાં, ફરફર ધજાયું લહેરાવશે’ જેવાં કલ્પનો દ્વારા વ્યક્ત થતું છેવટ ‘માટી રે મસાણે જૈ રાખમાં ફેલાશે, રાખ મોભારે શૈ જશે કાગડા’ એમ કાગવાસની વિધિના સંકેત સુધી વિસ્તરે છે. આમ લાગે પરંપરાગત, તેમ છતાં હોય અરૂઢ અભિવ્યક્તિ એ આ ગીતની વિશેષતા છે.

□

અત્યારે ગુજરાતી કવિતામાં ગીત કરતાં ગઝલ વધુ લખાય છે. માત્ર ગઝલને જ પ્રકાશિત કરતાં એકથી વધુ સામયિકો આપણે ત્યાં છે. એ દર્શાવે છે કે, ગઝલ સૌથી વધુ લોકપ્રિય અને કવિપ્રિય કાવ્યસ્વરૂપ છે. લગભગ અરધોઅરધ ગુજરાતી કવિતા આ એક જ સ્વરૂપમાં લખાય છે તેમ કહીએ તો ખોટા ન પડીએ. આ ચયન દરમ્યાન પણ સૌથી વધુ સામનો ગઝલનો કરવો પડ્યો છે. અહીં વૈયક્તિક કે સ્વરૂપગત વિશેષતા ધરાવતી અને અભિવ્યક્તિની

તાજપવાળી થોડીક ગઝલો પસંદ કરી છે.

અશોક ચાવડાની ‘બહાર રાખ્યો છે’ ગઝલમાં દલિત સંવેદનનું નિરૂપણ થયું છે. દલિત કવિઓ જ્યારે સ્વરૂપબદ્ધ રચનાઓ કરે છે ત્યારે એકકોન્દ્રી અને સઘન અભિવ્યક્તિ જરૂર સાધી શકે છે તેવું આ રચના જોતાં કહી શકાય. ‘બહાર રાખ્યો છે’ એવા રદીફને પસંદ કરવામાં અને તેને સાદૈંત જાળવી રાખવામાં કવિને સફળતા મળી છે. ગઝલના દરેક શેરમાં આ કવિ સવર્ણોએ કેવી ચાતુરીથી પોતાને અને સમગ્ર દલિત સમાજને મુખ્યધારાની બહાર રાખ્યા છે તેની ધારદાર છતાં સંયત અભિવ્યક્તિ કરે છે. છેલ્લા શેરમાં તો દલિતોના સ્વીકાર પાછળની રાજકીય ગણતરીને આ રીતે ઊઘાડી પાડે છે :

જમાનાની નવી આબોહવાને માન આપીને,
મને સાથે જ રાખીને સફરની બહાર રાખ્યો છે.

બીજી વિલક્ષણ ગઝલ છે કૃષ્ણ દવેની ‘પંખીપણું’ એટલે તો પંખીઓની જેમ ઊડી જઈ શકું છું. એવો દીર્ઘ રદીફ ધરાવતી આ ગઝલનો દરેક શેર એક વાક્ય જેવો છે. ગઝલના શેરમાં પ્રવાહી પંક્તિયોજનાની સળંગ એકવાક્યતા જેવી આ રચનાપ્રયુક્તિ અર્થને ઉપકારક પણ બની છે. એથી ઉક્યનના દીર્ઘ વિસ્તારનો સંકેત પામી શકાય છે. આ રદીફ પૂર્વે આવતો ‘ને’ પણ બેવડી રીતે કાર્યસાધક બન્યો છે. એક કાર્ય છે : પંક્તિના પૂર્વાર્ધને રદીફવાળી પંક્તિના ઉત્તરાર્ધ સાથે સાંકળવાનું. અહીં ‘ને’ સંયોજક તરીકે યોજાયો છે અને તેને ‘નથી’થી છૂટો રાખી વાંચવાનો-ઉચ્ચારવાનો છે પરંતુ આ ‘ને’ તેની પૂર્વે આવતા ‘નથી’ સાથે જોડીને વાંચીએ-ઉચ્ચારીએ ‘નથીને’ એમ ત્યારે કાકુ દ્વારા જુદો જ અર્થ પમાય છે. વળી, આ ગઝલનો દરેક શેર સરખી લંબાઈનો નથી. કવિ અભિવ્યક્તિની જરૂરિયાત પ્રમાણે ‘દાલદાદા’નાં સંધિઆવર્તનો ઘટાડે કે વધારે છે. એથી રચનાની ગતિ સહજ રહી છે ને જરૂર મુજબ ચુસ્તી કે મોકળાશ ઊભી કરી શકાઈ છે. આ ગઝલમાં ભાવસંવેદનની નવીનતા તો છે જ, રચનાપ્રયુક્તિની આવી સજગતા અને સભાનતા, રચનાને ક્યાંય અળપાવે નહીં અને ભાવકને ક્યાંય કઠે નહીં એ રીતે પ્રવર્તે છે.

જિતુ ત્રિવેદીની ‘નદી’ ગઝલ વૈયક્તિક સંવેદનને સમાંતરે ક્યાંક પર્યાવરણ-સભાનતાને પણ પ્રગટાવતી વિશિષ્ટ રચના છે. ‘નિશાળે ભણાવાતા નકશામાં જોજો./અહીં જે નથી, ત્યાં હજી એ નદી છે.’ એ શેરમાં નદીના સુકાઈ જવાની વેદના, તો ‘નજર સામે વસ્તીની વસ્તી ડૂબી ગઈ./નજરમાં જે કેવળ બચી એ નદી છે.’ શેરમાં નદીના રેલાઈ જવાની વેદના વ્યક્ત થઈ છે. બંને શેરમાં વેદનાનાં રૂપ ભિન્ન છે ને તે તિર્યક્ રીતે વ્યક્ત થયાં છે. વસ્તીની વસ્તી ડુબાડનાર નદી, એ ડૂબતી વસ્તી જોનાર આંખમાં અશ્રુ થઈ છલકાઈ જાય છે, ઘોડાપૂરે. નદીનું આવું સ્થાનાંતર રચનાકળાના કીમિયાનું પરિણામ છે.

અલ્પેશ કળસરિયા, પરેશ કળસરિયા અને દિનેશ કાનાણી જેવા પ્રમાણમાં ઓછા જાણીતા કવિઓ પણ પોતપોતાની ગઝલમાં કોઈ ને કોઈ વૈયક્તિક વિશેષતા પ્રગટ કરે છે. અલ્પેશની ગઝલમાં અસ્તિત્વનો હું અને અહંકારનો ‘હું’ એ બેની અજબ અથડામણ થઈ

છે પરંતુ વધુ પડતી સંદિગ્ધ અભિવ્યક્તિથી આ કવિ ચેતતા રહે એ જરૂરી છે. પરેશ, ગઝલની રચના એટલી હદે સંદિગ્ધ ન બની જાય તે બાબતે સભાન છે તેથી જ 'પતંગિયાની પાંખ પર થઈ સવાર આપણે/ નિહાળીએ હવે સુગંધનીય પાર આપણે' જેવો સહજ અને માર્મિક મત્લા આપી શકે છે. જોકે આ સહજતા અને માર્મિકતા પછીના શેરમાં એટલી જળવાતી નથી. ગઝલમાં સરળતા અને સાદગી કેટલી હદે સિદ્ધ થઈ શકે તેનું ઉદાહરણ દિનેશ કાનાણીની ગઝલ છે. 'સાવ સીધો ને સરળ ઉપાય છે,/ આંખ મીંચો તો બધું સમજાય છે.' આવી સરળ અભિવ્યક્તિ ગઝલના બધા શેરમાં જળવાઈ છે.

અદમ ટંકારવી, કિસન સોસા, સાહિલ, લલિત ત્રિવેદી, રવીન્દ્ર પારેખ, રાજેશ વ્યાસ અને રાજેન્દ્ર શુક્લ આ સાત કવિઓ ગઝલસ્વરૂપ સાથે દાયકાઓથી કામ પાડતા રહ્યા છે એટલે આ દરેકને સિદ્ધહસ્ત ગઝલકાર કહી શકાય. આ સિદ્ધહસ્ત શબ્દ તેની વ્યત્યયલીલા માટે એટલો પ્રસિદ્ધ છે કે તે ગમે ત્યારે હસ્તસિદ્ધ બની જાય છે. આ કવિઓની આવી હથોટીથી લગભગ મુક્ત રહી હોય તેવી રચનાઓ અહીં પસંદ કરી છે.

અદમ ટંકારવીની ગઝલનો મત્લા : 'હાથવેતમાં લાગે છે/ કિન્તુ ખૂબ જ આઘે છે.' આજની ગુજરાતી ગઝલને પણ લાગુ પાડી શકાય તેવો છે. તેમાં હાથતાળી દઈ જતા ગઝલના સ્વરૂપવિશેષને કવિએ ચીંધ્યું છે. આ રચનાના વાચનની સમાંતરે રમેશ પારેખની હસ્તાયણ ગઝલ યાદ આવે છે ને સ્વાભાવિક રીતે બંનેની સરખામણી થઈ જાય છે ત્યારે 'હસ્તાયણ'ની પ્રભાવકતા હજીય અણનમ માલૂમ પડે છે. કિસન સોસા 'એ કોણ ?' ગઝલમાં ત્રણ સારા શેર આપી બાકીના ત્રણમાં અનુભૂતિનો અનુવાદ કરી રહી જાય છે. 'એવા મુકામ પર હજી ઊભો છે કાફલો / અહીંથી જવાય રણ તરફ અહીંથી નદી તરફ' જેવા આજે પણ સ્મૃતિમાં સચવાયેલા અવતરણક્ષમ શેરવાળી ગઝલ એમની પાસેથી મળતી નથી ત્યારે પ્રશ્ન થાય કે આપણે કોઈ પણ કવિને તેની ઇમેજમાંથી મુક્ત કરીને જોઈ શકતા નથી કે પછી કવિની સર્જકતાનો ઉન્મેષ થોડીક રચનાઓમાં પ્રગટ થઈ પછી ઓસરી જતો હશે ? તો, સાહિલની ગઝલમાં 'તણી-તણી' જેવા શબ્દો છંદપૂરકો તરીકે પ્રવેશી ગયા છે તે કાવ્યભાષામાં કેવા અજુગતા લાગે છે ! એવું જ 'નિગાહો' શબ્દ વિશે કહી શકાય. અરબી-ફારસી મૂળના શબ્દો તો ગઝલ સાથે નાભિનાળ સંબંધ ધરાવે છે પણ અહીં એ કેટલો આગંતુક લાગે છે ! છતાં આ ગઝલની 'ખબર છે અમે ડૂબવાના છતાંયે ફરી ઊંડા જળમાં ઊતરવાના છીએ' અને 'ચરણ નીચે ત્રિલોક હોવા છતાંયે ઠરીઠામ થઈને ન ઠરવાના છીએ' જેવી પંક્તિઓની સાદગી અને તાજગી સ્પર્શી જાય છે.

લલિત ત્રિવેદી અને રાજેશ વ્યાસ પોતપોતાની રીતે ગઝલસર્જન કરનારા કવિઓ છે. તેમની ચાર-પાંચ કે સાતના ગુચ્છમાં, સામયિકોમાં પ્રકાશિત થયેલી ગઝલરચનાઓ એકસાથે વાંચીએ ત્યારે નવીનતાનો અનુભવ ઓછો અને તદ્દૈવતાનો અનુભવ વધુ થાય છે. માટે તેમને અતિપ્રિય એવા અધ્યાત્મભાવથી જુદા અનુભૂતિવિષ્ણની 'વણજારા' અને 'વૃદ્ધ દંપતી' ગઝલ અહીં લીધી છે. રવીન્દ્ર પારેખ પાસેથી આ વર્ષે 'પાણી' (એતદ્, જૂન) વિશેનું વિશિષ્ટ અછાંદસ

મળે છે પરંતુ આ ચયન માટે તેમની ‘સાબિત કરું’ ગઝલ લીધી છે. આ ગઝલમાં કવિએ ભાગ્યે જ પ્રયોજાતા હોય તેવા કાઠ્ઠિયા પ્રયોજ્યા છે છતાં તેને ક્યાંય ખેંચીને કે તાણીતૂંચીને ગોઠવવા પડ્યા નથી. એટલું જ નહીં, કવિ આ કાઠ્ઠિયાને સમગ્ર શેરના સંદર્ભમાં અર્થસંકુલ રીતે યોજી પણ બતાવે છે. પરિણામે આ ગઝલના લગભગ બધા જ શેર સઘન અભિવ્યક્તિવાળા બન્યા છે. બે ઉદાહરણ જુઓ :

અનુભવ બનું, પણ નજર ના ચડું,
તને ધારું ત્યારે સુવાસિત કરું.
મને દેહ જેવું જરા દૈ તો જો -
બને કે હવાને વિભાજિત કરું.

રાજેન્દ્ર શુક્લ, ગઝલની સ્વરૂપગત શક્યતાઓ તાગનારા અને ગઝલને ગુજરાતી બનાવનારા કવિજૂથમાંના એક મહત્ત્વના કવિ છે. એમની ગઝલોમાં સર્જનાત્મકતાનાં અનેક પરિમાણો પ્રગટ્યાં છે. જોકે છેલ્લા થોડા સમયથી એમનું ગઝલસર્જન પ્રશિષ્ટ પદાવલિ, અભિવ્યક્તિની રૂઢ લઢણ અને અધ્યાત્મભાવના પુનરાવર્તનને લીધે કંઈક સ્થગિતતાનો અનુભવ કરાવે છે. અહીં લીધેલી ‘પિંડને પાંખ દીધી અને -’ ગઝલ જ એનું સમર્થન કરે છે. તેમની એક જાણીતી ગઝલમાં ‘સાંજ ઢળતાં જ રોશન થતાં મ્હેકતા હાથ ગજરા ગળે હાર ઝુલાવતા./ ખીંટીએ લટકતી રાખીને રિક્તતા આ અમે નીકળ્યા ખેસ ફરકાવતા.’ એવો શેર આવે છે જે આ ગઝલના અંતિમ શેરમાં થોડા પાઠફેર સાથે આ રીતે યોજાયો છે :

ખીંટીએ લટકતી રાખીને રિક્તતા, નીકળ્યા તો ખરા ખેસ ફરકાવતા,
પણ પછી શું થયું કંઈ ખબર ના રહી, કંઈ ક્ષણે ખેસની રામનામી કરી.

આમ, ખેસનું રામનામીમાં થતું રૂપાંતર કવિના પ્રપત્તિભાવને રેખાંકિત કરે છે. એથી કવિના વલણમાં આવેલો ફેરફાર પણ પકડી શકાય છે. આ બંને ગઝલમાં કવિએ ઝૂલણાની પંચકલ સંધિના લય-હિલ્લોળને, કાવ્યભાષામાં કલવીને, પોતીકી રીતે આંદોલિત કર્યાં છે.

આપણે ત્યાં ખંડકાવ્ય હવે ભાગ્યે જ લખાય છે પણ સોનેટ થોડાંકેય લખાતાં રહે છે ખરાં. અહીં સમાવેલાં સાતેક છાંદસકાવ્યોમાં પાંચ સોનેટ છે. સોનેટના સ્વરૂપને સુંદરમ્, ઉમાશંકર જોશી, રાજેન્દ્ર શાહ પછી પણ કેટલાંક ડગલાં આગળ લઈ જનારા આપણા જાણીતા કવિ ઉશનસૂનાં કોઈ કોઈ સોનેટ હજી આજે પણ વિલક્ષણ કવિકર્મની પ્રતીતિ કરાવે છે. આ વર્ષે તેમનાં ‘તાણખલાં : એક વિચારચંક્રમણ’ (એતદ્, એપ્રિલ-જૂન), ‘ચકલીઓ’ (કવિલોક, માર્ચ-એપ્રિલ) જેવાં પાંચેક રસપ્રદ સોનેટ વાંચવા મળ્યાં. આ ‘પૃથ્વી ગ્રહ ઉપર ગૃહ અને ગૃહસ્થી’ સોનેટમાં કવિ સાંસ્કૃતિક પરિવર્તનોનું નિરૂપણ કરે છે. સોનેટના અષ્ટકમાં અરણ્યની પ્રકૃતિથી કૃષિસંસ્કૃતિ સુધીના પરિવર્તનનું વર્ણન છે તો ષટક્રમાં, પ્રથમ ગૃહનિર્માણ પછી મનુષ્ય અને પ્રકૃતિ વચ્ચેના વિચ્છેદ અને ક્રમશઃ હર્સ્વ બનતા જતા ઘરનું આલેખન છે. સોનેટને અંતે, સાંસ્કૃતિક વિકાસને લગતો મહત્ત્વનો પ્રશ્ન ઉઠાવતાં કવિ કહે છે :

શું છે આ સંસ્કૃતિ ? પ્રકૃતિથી જવાનું દૂરતરે ?

ગૃહસ્થી શું છે આ ? ગ્રહ પર ટૂંપાનું પળપળે ?

કવિ ઉશનસૂની આ ચિંતા વિશ્વપ્રસિદ્ધ નવંશશાસ્ત્રી કલોદ લેવી સ્ત્રોસના સાંસ્કૃતિક વિચારોને ઘણી મળતી આવે છે. આ સોનેટમાં કેટલાક છંદદોષ (૨,૩,૮, ૧૧, ૧૩મી પંક્તિઓ) જણાય છે. ઉશનસૂ પદાવલિને બદલે છંદ સાથે સમાધાન કરવાના કે ચલાવી લેવાના પક્ષે છે એનું એ પરિણામ હોઈ શકે.

ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા છંદ સાથે એવી છૂટ લેવાના પક્ષે નથી. વિવેચક તરીકે વધુ પ્રસિદ્ધ એવા આ કવિના કાવ્યસર્જન પર આપણું ઝાઝું ધ્યાન ગયું નથી. એમણે છંદ અને સોનેટ જેવા સ્વરૂપ સાથે જે નિજ મથામણો કરી છે તે આધુનિક અછાંદસ કવિતા પછીની ગુજરાતી કવિતાનો એક મહત્ત્વનો સર્જનાત્મક ઉન્મેષ બની રહે છે. આ વર્ષે પ્રગટ થયેલાં એમનાં અંધારું, કૂતૂહલ (પરબ, ઓગ.), સ્મૃતિદાની (શબ્દસૃષ્ટિ, માર્ચ), પ્રિયાને (ન.સ. ઓક્ટો.) જેવાં સોનેટસ્વરૂપની સમજ અને નિર્વહણશક્તિને લીધે તથા 'વિલાપ' (પરબ, ઓગ.) કે 'ડેલહાઉસી થી ધર્મશાલા' (ન.સ. ડિસે.) જેવાં અછાંદસ તેમાંના ભાષાકર્મ અને કાવ્યસંરચનાની દૃષ્ટિએ ખાસ નોંધપાત્ર છે.

આ સોનેટમાં અંધારું કઈ રીતે પગને તળિયેથી દાખલ થઈ છેક મસ્તિષ્ક સુધી પહોંચે છે તેનું ગતિશીલ નિરૂપણ થયું છે. સોનેટના ચતુષ્કોની ક્રમિક ગતિ સાથે એકરૂપ થઈ જાણે નળની પાનીમાંથી કવિએ પ્રવેશ કર્યો હોય એમ. સોનેટને અંતે દેહમુક્ત થતા અંધકારનું વર્ણન પણ એટલું જ અનપેક્ષિત છે :

અને અંતે આવ્યું ઉપર ચઢી આંખે, તરત ત્યાં

કડાકો, અંધારું ઊડી ગયું કશા વીજઝટકે ?

અહીં, પહેલી પંક્તિમાં, શિખરિણીની છેલ્લી સંધિનાં ત્રણ લઘુસ્થાનો માટેની શબ્દપસંદગી : 'તરત' છેલ્લી સંધિ અને પહેલી સંધિની છંદપ્રવાહિતા : 'તરત ત્યાં કડાકો' અને બીજી પંક્તિના પહેલા-છેલ્લા શબ્દોનો સંબંધ : 'કડાકો... વીજઝટકે' જેવું સૂક્ષ્મ કવિકર્મ આસ્વાદ્ય છે. 'અંધારું'ને મૃત્યુના અનુભવનું પ્રતીકાત્મક સોનેટ પણ માની શકાય. જોકે, માત્ર અંધારા વિશેના સોનેટ તરીકે પણ એ ઓછું આસ્વાદ્ય નથી.

ભગવતીકુમાર શર્માએ પત્નીના મૃત્યુ નિમિત્તે જે સોનેટગુચ્છ રચ્યાં છે તે આ વર્ષનાં સામયિકોમાં પ્રગટ થયાં છે. તેમાંની કેટલીક રચનાઓમાં નૈમિત્તિકતા ઓગળી ગઈ છે અને ભાવસંવેદનની સઘનતા સિદ્ધ થઈ છે. 'અપૂજ' એનું નોંધપાત્ર દૃષ્ટાંત છે. સોનેટની બાર પંક્તિઓ સુધી અપૂજ દેવમંદિરનું વિષયને અનુરૂપ પદાવલિની સહાયથી તાદૃશ વર્ણન થયું છે. 'કીડી પ્રસાદ-કણ શોધતી કેં ફરે છે' પંક્તિમાં એ સૌથી વધુ પ્રભાવક બને છે. સોનેટના અંતથી એ વર્ણન પત્નીના મૃત્યુ સાથે જોડાય છે. (અહીં ૧૨ અને ૧૩મી પંક્તિઓની સંક્રાન્તિ : 'ફૂલો બધાં વહી ગયાં નિરમાળ સાથે □ અસ્થિફૂલોય સરિતાજળમાં વહ્યાં'તાં' લક્ષમાં રાખવા જેવી છે.) ત્યારે આખા સોનેટનો અર્થસંદર્ભ બદલાઈ જાય છે અને પત્નીના અવસાન પછી

જેવી દેવમંદિરની દશા થઈ છે તેવી જ નાયકના ઘરની - જીવનની દશા થઈ છે એ કાવ્યાર્થ પામી શકાય છે.

ભગવતીકુમાર શર્મા જો રા.વિ. પાઠકના ‘ધમાલ ન કરો’ની પરંપરાને આગળ વધારે છે તો મણિલાલ હ. પટેલ જ્યંત પાઠકની સોનેટસૃષ્ટિનું સાતત્ય જાળવે છે. તેમના ‘ખડોમાં’ સોનેટના પહેલા બે ચતુષ્કોમાં પ્રકૃતિનિરૂપણ છે. ત્રીજા ચતુષ્કમાં કાવ્યનાયકનો પ્રવેશ થાય છે અને તે ‘વહી આવે ખડો મુજ ભીતરમાં હું સળગતો... ગયા એ દા’ડાઓ ! અવ જીવન સુક્કું ખૂટવતો...’ એવો અનુભવ કરે છે. આવા સીધા સ્વીકાર પછી આવતો અંત : ‘નથી જાવું હાવાં નગર-ઘર સંઘર્ષ મનમાં.../ પુરાણા ખડોમાં ઊતરી પડવું છે ગહનમાં...’ કંઈક અંશે લાગણીશીલ અને અશક્ય-આદર્શ બની રહે છે.

રામચંદ્ર પટેલના ‘માટી’ સોનેટના આરંભે માટીના ઢેંફાને મુઠ્ઠીમાં લઈ મસળતાં જે અપૂર્વ અનુભવ થાય છે તેનું કાવ્યાત્મક વર્ણન થયું છે :

માટી લઈ મસળું ખેતરની, અચાનક

મુઠ્ઠી ત્યજી સરકી પંચશિખા થઈને

એ ટેરવે જગવી નર્તન કંપકંપનું

ઊડે બધે... દશ દિશા બની જાય અપ્સરા.

પછી તો આ માટી આકાશનું ડમરું બજાવી સૂર્ય સાથે રાસ રમે છે. તારકો વચ્ચે કસબ વણે છે ને ઉલ્કા રૂપે ઘૂમે છે. ફરી પૃથ્વી પર અવતરે છે ત્યારે ‘એ ઘાસઘાસ સચરાચર સાચવે સદા.’ માટીની આવી અપૂર્વ ગતિશીલતાના વર્ણન માટે કવિએ વસંતતિલકાના લયને આગવી રીતે ખપમાં લીધો છે. તેમાં પણ પહેલી, ત્રીજી, ચોથી અને બારમી પંક્તિના છેલ્લા અક્ષર પૂર્વે એક લઘુનો (ઇન્દ્રવજ્રામાંથી ઇન્દ્રવંશા ને ઉપેન્દ્રવજ્રામાંથી વંશસ્થ જેમ) પ્રક્ષેપ કરીને (એટલે વસંતતિલકાની છેલ્લી સંધિ ‘લગાગા’ હતી તેને ‘લગાલગા’ કરીને) ગતિલયની જરૂરિયાત પૂરી કરે છે. છંદોનુશાસનમાં હેમચંદ્રાચાર્ય આ છંદને ‘મૃદંગ’ [ગાગાલગા લલલગા લલગા લગાલગા] કહે છે. બ.ક. ઠાકોરે એમિલિ બ્રોન્ટી વિશેના એક કાવ્યમાં શાલિનીની બે પંક્તિ સાથે મૃદંગની બે પંક્તિ મૂકીને શ્લોકરચના કરી છે. રામચંદ્ર પટેલ તેને વસંતતિલકાના વિસ્તાર તરીકે આ સોનેટમાં કુશળતાથી યોજી બતાવે છે.

ઉદયન ઠક્કરનું ‘જુમ્મા-મસ્જિદ’ કાવ્ય, જો તેના આરંભે કવિએ વનવેલી છંદનો નિર્દેશ ન કર્યો હોત તો તેને સરળતાથી અછાંદસ કાવ્ય ગણી લઈએ એવી પંક્તિયોજના ધરાવે છે. આમેય ચતુરાક્ષરી સંધિવાળા વનવેલી-પરંપરિત મનહર જેવા સંખ્યામેળ છંદ, ગદ્યની લગોલગ રહી શકે તેવા લવચીક છે. આ કાવ્યમાં કવિએ, કહેવાતા ધાર્મિકો ક્રિયાકાંડને જ મુખ્ય ગણી લે છે અને તેમાં ધર્મનું ખરું તત્ત્વ બાજુ પર હડસેલાઈ જાય છે તે ઉપર કટાક્ષ કર્યો છે. આ કાવ્ય મસ્જિદની સ્થાપત્યવિશિષ્ટતાને આધારે ઊભું છે પણ તે માત્ર ઇસ્લામ ધર્મની રૂઢિચુસ્તતાને જ લક્ષ્ય કરતું નથી. હિંદુ ધર્મમાં પણ ક્રિયાકાંડો ઓછા નથી એટલે તેને પણ એટલું જ લાગુ પાડી શકાય. યોગ્ય રીતે કહેવું હોય તો આ કે તે ધર્મ નહીં પરંતુ ધાર્મિક

રૂઢિચુસ્તતા એનું લક્ષ્ય છે. કેમ કે લગભગ બધા ધર્મોમાં અત્યારે રૂઢ વિધિવિધાનો અને જડતાની બોલબાલા છે.

હરિકૃષ્ણ પાઠક મધ્યકાલીન સંખ્યાવાચક સ્વરૂપોમાંના એક ‘બાવની’નો નવસંસ્કાર કરી ‘સાક્ષરબાવની’ની રચના કરે છે. તેમાં બાવન ગુજરાતી સાહિત્યકારો વિશે એક એક કડી રચી છે. દરેક કડીમાં જે-તે લેખકની વૈયક્તિક લાક્ષણિકતાનો અથવા તો એમના લેખનનો સંદર્ભ કુશળતાથી ગૂંથવામાં આવ્યો છે. ક્યાંક હળવી તો ક્યાંક તીવ્ર, ક્યાંક સીધી તો ક્યાંક તિર્થંક કટાક્ષવાળી, નર્મમર્મભરી અભિવ્યક્તિ પણ માણવી ગમે તેવી છે. જોકે એ બધા પાછળ કવિનો સ્નેહ જ કારણભૂત છે. એટલે જ ‘સાક્ષરબાવની’નું યોગ્ય સમાપન કરતાં કવિ કહે છે :

લક્ષણ-અપલક્ષણ જે નોંધ્યાં, અંશી થઈને ગ્રહ્યાં,
મજાક જેની કીધી કૃષ્ણ હરિએ કેવળ ચહ્યાં.

કવિ હરિકૃષ્ણની શબ્દચાતુરી કૃષ્ણ-હરિના વ્યત્યયમાં પણ બરાબર પ્રગટી છે. સમગ્ર બાવનીમાં આવી કાવ્યરચનાની પ્રૌઢિ જળવાઈ છે. આ કાવ્યનું લયઆયોજન પણ રસપ્રદ છે. દરેક કડીમાં સવૈયા-કટાવનો લય (માત્રિક સંધિઓની વધઘટ સાથે) ખપમાં લેવાયો છે, જે કોઈ કોઈ પંક્તિને અંતે ક્યારેક દુહાની લઢણમાં પલટાઈ જાય છે. છતાં લયની પ્રવાહિતા ક્યાંય ખંડિત થતી નથી. ઘણી કડીઓમાં અંત્યાનુપ્રાસ પણ કાર્યસાધક અને અર્થોપકારક બન્યા છે. આમ, આપણા સમયમાં દલપતરામની શૈલીના પુનરાવર્તન જેવી આ ‘સાક્ષરબાવની’ એક વિલક્ષણ કાવ્યકૃતિ બની રહે છે.

આ સંપાદનમાં પસંદ કરેલાં અછાંદસ કાવ્યો તો એટલી વિવિધતા ધરાવે છે કે ગુજરાતી કવિતા એકવિધ અથવા તો એકાંગી થઈ ગઈ છે તેવી ફરિયાદ કંઈક અંશે જરૂર મોળી પડે. આ કાવ્યોમાં જેમ વિષયવૈવિધ્ય છે તેમ અભિવ્યક્તિનું વૈવિધ્ય પણ છે. કવિએ-કવિએ અછાંદસની કાવ્યભાષા અને અછાંદસની સંરચનામાં પણ વિવિધતા જોવા મળે છે. તેમાં એક બાજુ વૈયક્તિક સંવેદનોની અંગતતા છે તો બીજી બાજુ સામાજિક પ્રતિબદ્ધતા પણ છે. કેટલાક કવિઓને ગુચ્છમાં (રચના કરવાનું) તો કોઈકને દીર્ઘકાવ્યમાં અભિવ્યક્તિ કરવાનું અનુકૂળ રહ્યું છે.

પણેશ દવે-રચિત ‘મધર ઈવ-આદિ માતા’ એક મહત્ત્વાકાંક્ષી દીર્ઘકાવ્ય છે. આ કાવ્યની રચનામાં કવિને વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ અને વિવિધ વિષયોનું વાચન કામમાં આવ્યાં છે. કાવ્યના આરંભે કવિએ જે ભૂમિકા બાંધી છે તે રચનામાં પ્રવેશ માટે જરૂરી બની રહે છે. આખું કાવ્ય મા અને પુત્રની ઉક્તિઓ રૂપે રચાયું છે. આ ‘મા’ અને ‘પુત્ર’ જેટલાં આદિકાળનાં છે તેટલાં અત્યારનાં પણ છે. જેટલાં ગુજરાતનાં છે તેટલાં સમગ્ર વિશ્વના પણ છે એટલે જ કાવ્યનો આરંભ ગુજરાતી હાલરડાંથી થાય છે; પણ પછીથી તે અનેક સ્થળકાળમાં ગતિ કરતું રહે છે. કવિની ચેતના અનેક સ્થળસમયોમાં ફરી વળી ઘણા સંદર્ભોને ઊંડળમાં લઈ તેને કાવ્યમાં યથાવકાશ યથોચિત પ્રગટ કરતી રહે છે ને ક્યારેક આદિમકાળ, પ્રાચીનકાળ અને અર્વાચીનકાળને સાવ

અડોઅડ પણ મૂકી આપે છે, આ રીતે :

પહેલી વાર મારા કસાયેલા બાવડે પણછ ખેંચી
સનુનુ તીર છોડ્યું હતું પંખીને પાડતું, પશુને વીંધતું
ત્યારે વરસો પછી તને જ ધાવણ વછૂટ્યું તું ને મા !
હવે લોહિયાળ સવાર જોઈ હબકી ગઈ ?
હીણી, સાવ હીણી
બંને બાજુ અક્ષૌહિણી.
જો હવે તો રોજ રોજ ઓગણીસમા દિવસનું પરભાત
આમાં ક્યાંથી 'દીસે અરુણું પરભાત' ?

ઇકોલોજીમાં સંશોધન કરનાર આ કવિની પર્યાવરણ-સભાનતા તથા નારીવિમર્શ પણ કાવ્યમાં વચ્ચે વચ્ચે આલેખાતાં રહે છે. અનેક સાંસ્કૃતિક સંદર્ભો અને આંતરકૃતિત્વ પણ કાવ્યને સમૃદ્ધ બનાવે છે. યજ્ઞેશ દવેના 'ખોડાના ખેતરમાં નીંદામણ' (પરબ, મે) અને 'વના જેતાની વાતું' (નવનીત સમર્પણ, માર્ચ) જેવાં બીજાં બે કાવ્યો પણ આ વર્ષે પ્રગટ થયાં છે. જેનું વંશીય હત્યા અને દલિતસંવેદનના સંદર્ભમાં નિકટ વાચન કરવું જોઈએ.

હરીશ મીનાશ્રુનાં પણ ઘણાં કાવ્યો અને કાવ્યગુચ્છો વર્ષભર સામયિકોમાં પ્રકાશિત થતાં રહ્યાં છે કે તેમાંથી કોઈ એક-બેની પસંદગી કરતાં ઠીક ઠીક મૂલવણ થાય. અહીં લીધેલું 'છાપાવાળો છોકરો' કાવ્ય 'સમીપે-૧૨, ડિસેમ્બર-૨૦૦૮ (પ્રકાશન : એપ્રિલ ૨૦૦૮)માં પ્રગટ થયું છે. પરંતુ ઈ.૨૦૦૮ના કવિતારચનમાં આ કાવ્ય સમાવાયું નથી. ને આવું મહત્ત્વનું કાવ્ય વાર્ષિક ચયનની બહાર રહી ન જાય તે માટે અહીં લીધું છે. આમેય સાહિત્યના ઇતિહાસની સીમારેખાઓ જડબેસલાક હોતી નથી.

'છાપાવાળો છોકરો' એ 'ગૃહસ્થ સંહિતા' કાવ્યગુચ્છમાંની એક રચના છે. આમ તો તેનું સ્થાન આપણા અંગત ગૃહજીવનની બહાર હોય છતાં 'ગૃહસ્થ સંહિતા'માં તેનું હોવું કવિના સમસંવેદનનો વ્યાપ બતાવે છે. સામાન્ય રીતે જેના અસ્તિત્વનો આપણે સ્વીકાર કરતા નથી તેવા માનવસમૂહમાંના એક આ છાપાવાળા છોકરા વિશે મનુષ્ય તરીકેની કવિની નિરૂબત કાવ્યના દરેક એકમમાં એવી અસરકારક રીતે વ્યક્ત થઈ છે કે તે એકમો આપણી વર્તમાન સામાજિક-રાજકીય પરિસ્થિતિઓ તરફના સંકેતો પણ બની રહે છે. નવ્ય માનવતાની દિશામાં ગતિ કરતું આ કાવ્ય અછાંદસની સંરચના, કથનાત્મક પ્રયુક્તિ અને કાવ્યભાષાની પણ નવી દિશાઓ ચીંધે છે.

હરીશ મીનાશ્રુના બીજા કાવ્યનું 'યયાતિ' શીર્ષક વાંચતાં જ તે પુરાકથા-આધારિત હશે તેમ માની લઈએ, પણ એવું નથી. આ કાવ્યમાં તો કવિ યયાતિ સાથે સંકળાયેલા વયપરિવર્તનના ઘટકને અંગત સંદર્ભમાં યોજે છે. એટલું જ નહીં, વયપરિવર્તન સાથે સમય-પરિવર્તનને એટલે કે જીવનશૈલીમાં થયેલાં પરિવર્તનને પણ લઈ આવે છે. કાવ્યમાં (પિતા પુત્ર વચ્ચે થતો) આ વયસંઘર્ષ ભાષાસંઘર્ષ સુધી વિસ્તરે છે. એથી વધુ એક પરિમાણ ઉમેરાય છે. આપણી ગુમાતી

જતી ગુજરાતી ઓળખનું તેમાં ઈંગિત છે.

ત્રણ સ્ત્રીકવિઓનાં કાવ્યો પણ આ સાથે જોડી શકાય તેવાં છે. ગીતા નાયકના 'પડળ' કાવ્યમાં વયસભાનતાની અભિવ્યક્તિ નારીના દષ્ટિકોણથી થઈ છે. તો, પન્ના નાયકના કાવ્યમાં એથી જુદી રીતે. એકમાં પુત્રીનો અને બીજામાં માતાનો સંદર્ભ છે. એથી સંવેદનનો, ભવિષ્યકાળ અને ભૂતકાળ સાથે સંબંધ જોડી શકાયો છે. આ બંને કાવ્યોમાં નારીની પ્રસાધનપ્રિય વૃત્તિ ચાલકબળ બની છે. સંસ્કૃતિરાણી દેસાઈનું કાવ્ય 'મારી ભાષા', ભાષાની કટોકટીને એટલે કે માનવ-માનવ વચ્ચેના સંક્રમણની કટોકટીને વાચા આપે છે. વળી, મારી ભાષા એટલે નારીની ભાષા એવો અર્થ લઈએ તો નારીની સ્વકીય ઓળખ સુધી તેનો અર્થવિસ્તાર કરી શકાય પરંતુ કવિ (કવયિત્રી નહીં) કાવ્યમાં ક્યાંય સ્ત્રી કે પુરુષનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરતા નથી; માત્ર વ્યક્તિ તરીકે નિર્દેશ કરે છે. તેમાં એક મનુષ્ય-વ્યક્તિ તરીકે પોતાના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર થાય તેવી ખેવના રહી છે.

નીતિન મહેતાના કાવ્યમાં પણ પુત્ર-પિતા વચ્ચેના આકર્ષણ અને તણાવનું, ભાષા અને મૌન ક્રિયા દ્વારા સમાંતરે આલેખન થયું છે. હરીશ મીનાશ્રુના કાવ્ય 'યયાતિ'માં પિતાનું કથનકેન્દ્ર છે તો નીતિન મહેતાના કાવ્યમાં પુત્રના કથનકેન્દ્રથી અભિવ્યક્તિ થઈ છે. આ બંને કવિઓ પોતાનાં કાવ્યોમાં બદલાતો સમય, બદલાતી જતી ગુજરાતી પેઢી અને ગુજરાતી જીવનશૈલીને લગતી મીમાંસા પોતપોતાની રીતે રચે છે. 'મેં તમારી કવિતા ઝાઝી વાંચી નથી' એવી પંક્તિથી શરૂ થતા નીતિન મહેતાના આ કાવ્યમાં કવિતાવાચનનો નકાર કરતો પુત્ર કવિતા-લેખક પિતા સાથે કેવા ભાષાતીત સંબંધે જોડાયેલો છે તેનું ભાવશબ્દ નિરૂપણ થયું છે. કાવ્યમાં આઠેક વાર 'ચૂપચાપ' શબ્દ યોજીને કવિએ તેનો સંકેત કર્યો છે. આ કાવ્યના આસ્વાદલેખ (એટલું, સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૦)માં જ્યદેવ શુક્લે એની ભાવસંકુલતા, રચનારીતિ અને કાવ્યભાષાની વિશેષતા ચીંધી બતાવી છે.

સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર સતત નવાં નવાં સર્જનાત્મક સાહસ કરનારા કવિ છે. તેમની કવિતામાં આપણા વર્તમાનની અનેકશઃ ચિકિત્સા થઈ છે. આ 'એક બાળકનાં બેએક ગીતો' કાવ્ય સ્વાઈન ફ્લૂ વખતે જે બાળમૃત્યુ થયાં તે વિશેની રચના છે. પરંતુ કાવ્યમાં ક્યાંય તેની સ્પષ્ટતા કરી નથી. કાવ્યાન્તે ત્રણ બાળકોનો નામોલ્લેખ અને 'આજે ફરી વાંચ્યું' એવી નોંધ મૂકી સમયનો નિર્દેશ કર્યો છે. આ સંદર્ભ સાથે કાવ્યનું પુનર્વાચન કરીએ ત્યારે પંક્તિએ-પંક્તિએ ગુણાતી જતી વેદના આપણને અજંપ અને અવાચક બનાવી દે છે. કાવ્યભાષાની ઉક્તિઓનું જાણે સમતોલન ન કરવાનું હોય, એ રીતે. યજ્ઞેશ દવેના કાવ્યમાં મા અને પુત્રની ઉક્તિઓ સમાંતરે ચાલે છે, જ્યારે આ કાવ્યમાં માત્ર બાળકની ઉક્તિઓ છે, માને ઉદ્દેશીને. તેમાં પણ મોટેભાગે શાળાની અભ્યાસ- સામગ્રીનો જ નિર્દેશ થયો છે. એ દ્વારા જીવનના પહેલા પહેલા પાઠ શીખનારને, જીવનની અંતિમ પરીક્ષા અકાળે આપવી પડે છે તે વિડંબના પામી શકાય છે. આ કાવ્ય સાંપ્રત ઘટના વિશે કવિકર્મશીલ સર્જકની પ્રતિક્રિયા કેવી હોય તેનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.

દિલીપ ઝવેરીના કમોતના ‘હાડા’ કાવ્યગુચ્છમાં તો બહુરૂપી મૃત્યુલીલા અરૂઢશૈલીએ નિરૂપણ પામી છે. પહેલા કાવ્યમાં ઓર્થિતી તરાપ મારનાર છાપામાર મૃત્યુના અનેક વિકલ્પો પૂર્વાર્ધમાં રજૂ થયા છે. જ્યારે મૃત્યુને નિમંત્રણ આપવાની મનુષ્યની ખુમારી અને સ્વસ્થતા ઉત્તરાર્ધમાં વ્યક્ત થઈ છે. બીજા કાવ્યમાં એ મૃત્યુની શોધ (પોતે મૃત્યુની શોધ કરે અને મૃત્યુ પોતાની શોધ કરે તે બંને અર્થ) સુધી વિસ્તરે છે. ત્રીજા કાવ્યમાં ‘જેમ અરીસો’ અને ‘જેમ સ્ત્રી’ એવાં બે એકમોમાં મૃત્યુના બે વિભિન્ન અનુભવો, જીવનક્ષતિ અને જીવનરતિના આશ્રયે વ્યક્ત થયા છે. તો ચોથા કાવ્યમાં મરેલાં વિશેની ધારણાઓ જાણે હકીકત હોય તેમ આવેખાઈ છે. કાવ્યને અંતે આ ધારણા હકીકતમાં પલટાઈ જાય છે ને ધારણા કરનાર પણ એમાંનો એક બની રહે છે આમ ‘સપડાવવાને સામે અરીસો મૂકીએ/ તો થોડી વાર પછી એ પૂછે,/ આ તો તમારો ફોટો /ખરુંને ?’

બાબુ સુથારનું કાવ્યગુચ્છ ‘આ વખતની પાનખર’ આપણા ઉત્તરોત્તર પીળા પડતા જતા વર્તમાનને તાકે છે. વૈયક્તિક સ્મૃતિ-સંવેદનોથી લઈને સામાજિક, ધાર્મિક, રાજકીય એમ બધાં સ્તરે ફેલાતા જતા સૂકારા સામે કવિએ આ કાવ્યોમાં મોરચો માંડ્યો છે. પાનખર સામેની આ જીવસંતોસટની લડાઈ લડવા માટે કવિ પાસે કવિતા સિવાય બીજું કોઈ હથિયાર નથી. પણ આ વખતની પાનખર એટલી તો કઠોર છે કે ‘...આ કવિતા જેનાથી લખાઈ છે/ એ શાહીમાં તરતી / ઈશ્વરના હસ્તાક્ષરની હોડીઓ / એકાએક / કાગળની જેમ પલળીને / બૂડવા...’ લાગે છે. તોપણ છેલ્લા કાવ્યમાં છે તેમ કવિને થાય છે ‘હારવું તો નથી. /... જ્યાં સુધી કક્કો બારાખડી/ મારી પડખે ઊભાં રહેશે / ત્યાં સુધી / લડતો રહીશ પાનખર સામે.’

બાબુ સુથારના આ કાવ્યગુચ્છમાં પાનખર મેટાફર બને છે તો યોગેશ જોષીના કાવ્ય ‘હે સૂર્ય !’માં શિયાળો. પીળી પાનખરમાં બધું ખરી જાય કે કાતિલ હિમવર્ષા નીચે બધું ઢંકાઈ જાય વાત તો એ જ છે. કાવ્યને અંતે આ કવિ પણ કવિતાનો જ આધાર શોધે છે : ‘કદાચ આવતી કાલ સુધીમાં તો / મારું આ આખ્ખુંય નગર/ દટાઈ ગયું હશે બરફ નીચે.../ દેવદાર ને પાઈનના જંગલોય / મારાં સ્વપ્નોની સાથે જ /ધરબાઈ ગયાં હશે બરફ નીચે./ પણ / બરફના પેટાળમાંય / લખવા ધારેલી કવિતાના શબ્દો તો / ચક્રમકની જેમ પેટાવશે અગ્નિ’. પાબ્લો નેરુદાના ‘ઘોડા’ કાવ્યમાં કાતિલ હિમવર્ષાવાળા બર્લિનનું વર્ણન છે ને સિતાંશુ યશશ્વંદ ‘પોષની આ રાતને નથી જીતવા દેવી આજ...’ એવા નિર્ધાર સાથે ‘લડત’ માંડે છે. આવા સ્મૃતિસાહચર્યોથી કાવ્યનું વાચન સમૃદ્ધ બનતું હોય છે.

પ્રવીણ પંડ્યાએ તેમનાં ‘સંમોહન’ કાવ્યમાં ભોળી અને લાચાર પ્રજાને સંમોહિત રાખવા જાતજાતના કારસા કરનાર શાસક સત્તા વિશે તીવ્ર પ્રતિક્રિયા વ્યક્ત કરી છે. એ માટે કવિએ સિંહ અને બકરીના રૂઢ ઘટકને નવેસરથી ખપમાં લીધું છે. નાટ્યાત્મક અભિવ્યક્તિથી રચના અસરકારક બની છે પરંતુ અંતભાગમાં રચના પરની પકડ કંઈક ઢીલી પણ પડી છે. પ્રવીણ પંડ્યા આ કાવ્યમાં રાજકીય વાસ્તવિકતાને ઉઘાડી પાડે છે તો વત્સલ ર. શાહ ‘એ અને તમે’માં રાજ્ય અને બજારની સાંઠગાંઠથી ખેડૂતોની જમીન પડાવી લેવાની જે ચાલબાજી ચાલે છે તેને

ખુલ્લી કરે છે. કએ' અને કતમે' દ્વારા સૂચવાતા બે પક્ષોમાં કશોષક' 'તમે'નો પક્ષ સાચો હોય અને શોષિત 'એ'નો પક્ષ ખોટો હોય તેવી અવળી પ્રયુક્તિ દ્વારા જ કાવ્યાર્થ પામી શકાય છે. 'પ્રગતિ' કાવ્યમાં મંગળ રાહોડ પણ કહેવાતી શહેરી પ્રગતિ સામે પ્રશ્નો ઊભા કરે છે.

જ્યારે ભરત નાયક મહાનગર 'મુંબઈ'ના ઝળહળાટ પાછળ ઢંકાઈ ગયેલાં કેટલાંક દશ્યો આપણને દેખાડે છે. જેમાં છે : સાઈકલ પર ઈંડાની ફેરી કરતો અન્ના, ફૂટપાથ પરના શ્રમિકો, બળદગાડામાં બરફની પાટ લઈ જતા પાંડેજી, વિરાર લોકલમાં ભાજીપાલાની ગાંસડીઓ લઈ જતી કાછિયણ અને માછલીઓના ટોપલા લઈ જતી માછણ. આ માનવસમૂહનો મુંબઈમાં કેવો જીવનસંઘર્ષ છે અને મુંબઈને આર્થિક પાટનગર બનાવવામાં તેમનું પણ કેવું પ્રચ્છન્ન પ્રદાન છે તે બંનેની પણ સાથોસાથ જાણ થાય છે; અર્થશાસ્ત્રના કોઈ નિબંધની જેમ નહીં, પણ કાવ્યની રીતે. કવિ સામાજિક પ્રતિબદ્ધતાના ક્યાંય વાવટા ફરકાવતા નથી, માત્ર કવિતાની હવા વહેતી રાખે છે, આવી પંક્તિઓથી :

ફૂટપાથ પર શ્રમિકોના શેકાતા રોટલા સાથે તાપણાંના તણખા ઊડી રહ્યા
બચ્યાં એને તારા સમજી ઝીલવા દોડી રહ્યાં છે.

....

થાપા થરકાવતી કાછડાધારી માછણ વાંદરા ઊતરશે

ભેગો ટોપલામાંથી દડશે મૃત માછલીઓ ચળકાવતો અરબીસમુદ્ર

આ કાવ્યનું સમયઆયોજન પણ રસપ્રદ છે : 'અરબી સમુદ્ર/રાણીબાગના પીંજરામાં કેદ વનરાજ સરખી દહાડ નાંખે છે / હમણા હાંફતી કંતાન જેવી પ્હો ફૂટશે' એવા આરંભ અને 'સૂર્ય વિમાનની પાંખ પરથી ઘરઘરાટી બોલાવતો / રાતીચોળ તરાપ મારશે ટાપુ પર.' એવા અંત વચ્ચે આ કાવ્ય અને જીવનલીલા સમાંતરે ચાલે છે, પ્હો ફાટવા પહેલાથી તે સૂર્યોદય સુધી.. નિરંજન ભગતે 'ગાયત્રી'માં સૂર્યોદય પછીની મુંબઈની સવારનું જે વર્ણન કર્યું છે તેનાથી આ જુદું છે. બીજા કવિઓનાં મુંબઈ-કાવ્યોથી પણ આ કાવ્ય ઘણું જુદું છે. આ ભરત નાયકનું 'મુંબઈ' છે.

કવિ ચંદ્રકાન્ત શેઠને ગીતરચનાઓથી વધુ પ્રસિદ્ધિ મળી છે. તેમની પાસેથી સ્વકીય મુદ્રાવાળાં કેટલાંક અછાંદસ કાવ્યો પણ મળ્યાં છે. 'મારા પગ તળે કચડાઈ ગઈ એક કીડી' આ પ્રકારનું અછાંદસ છે. જેમાં અજાણ્યે કચડાઈ જતી કીડીને લીધે કવિ (મનુષ્ય) અપરાધભાવ અનુભવે છે. પછી એ નિમિત્તે, મનુષ્યને શ્રેષ્ઠ અને અન્ય જીવોને ક્ષુદ્ર માનવાના વલણની સામે પ્રશ્નો ઊભા કરે છે ને એમ આ પૃથ્વી બધાની છે તેનું પ્રચ્છન્ન સૂચન કરી દે છે. ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાનું 'અપરાધ' કાવ્ય (પરબ, ફેબ્રુ, ૨૦૧૦) આ કાવ્ય સાથે રાખીને વાંચવા જેવું છે.

રમણીક અગ્રાવત તો સમગ્ર માનવજાત વતી પૃથ્વી, આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ એ પંચતત્ત્વોની ક્ષમા માંગતું 'ક્ષમાપના' સ્તોત્ર રચે છે, મનુષ્યે એ બધાને પ્રદૂષિત કર્યાં છે એટલે. સંસ્કૃતના 'દેવાપરાધક્ષમાપનસ્તોત્રમ્'ની પરંપરામાં રચાયેલા આ કાવ્યમાં પૃથ્વી માટે માતા, આકાશ માટે પિતા, વાયુ માટે ત્રાતા, અગ્નિ માટે ઉદ્દગાતા અને જળ માટે વિધાતા એવા

સાંસ્કૃતિક ઉલ્લેખો પણ સાર્થક રીતે યોજાયા છે. પર્યાવરણની જાળવણી અને મનુષ્યની જવાબદારી એ બંને દષ્ટિએ આ કાવ્યો મહત્ત્વનાં છે.

પૃથ્વી પરના જીવનસંદર્ભને જ્યદેવ શુકલનાં ‘ત્રણ પૃથ્વીકાવ્યો’માં નવો અર્થ મળે છે. આ લઘુકાવ્યોમાં બૃહત્ પૃથ્વી માટે નાનકો દાણો, લખોટી અને દડો જેવાં ક્રમશઃ વિસ્તરતા જતાં લઘુ સાદશ્યો યોજાયાં છે એટલે જ પૃથ્વી સાથેની રમત-કીડા શક્ય બની છે. આ રમત માત્ર પૃથ્વી સુધી સીમિત રહેતી નથી; બીજા અને ત્રીજા કાવ્યમાં ચંદ્ર અને સૂર્ય સુધી પણ વિસ્તરે છે. પૃથ્વી પરનું જીવન જાણે બાળરમત હોય તેવી રમતિયાળ શૈલીથી લખાયેલાં આ કાવ્યોમાં કવિની સર્જકતા સઘનતાથી પ્રગટી છે. ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ લખેલા આસ્વાદલેખ (શબ્દસૃષ્ટિ, ઓગસ્ટ ૨૦૧૦)માં આ કાવ્યના રચનાવિશેષોની ચર્ચા કરી છે.

રમણીક સોમેશ્વર પણ ‘માટી’ નિમિત્તે મુહમય પૃથ્વીની જ કવિતા કહે છે; ત્યારે સર્જન-વિસર્જન-નવસર્જનને પણ જોડાજોડ સાંકળી લે છે. અહીં, પૃથ્વીની માટી અને દેહમાટી, અન્ય સજીવ અને સ્વ-જીવ જુદાં નથી, એક છે તેવી પૂરી પ્રતીતિ સાથે કવિ કહે છે : ‘માટીમાં ખૂંપેલી મારી કાય / વૃક્ષની ટગલી ડાળે / ફૂટેલી કૂંપળમાં રચ રચ/ પાંખોનો ફફડાટ બનીને / ઊડે...’

શ્રીકાન્ત શાહનાં થોડાંક લઘુકાવ્યો પસંદ કર્યાં છે તેમાં ઓછામાં ઓછા શબ્દોથી કાવ્ય સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન છે. એક ઉદાહરણ જુઓ :

ઘાસ
લીલું
પાંદડાં
પીળાં
અને
આકાશ
ભૂંડું

અહીં જન્મથી મૃત્યુ સુધીની ગતિ એટલે કે સમગ્ર જીવનલીલા રંગલીલાના નિર્દેશથી વ્યક્ત થઈ છે. એમના બીજા કાવ્યમાં પંખી અને વૃક્ષને જુદા પાડવાની રમણીય અવઢવ રજૂ થઈ છે. લાભશંકર ઠાકરમાં તે દૈયડ અને બોરસલી બની જાય છે. કવિનો ‘કંમરા ઓન છે’ તેમાં બોરસલીની ડાળ પર બેઠેલા દૈયડની છબી ઝિલાય છે. આ છબીમાં દૈયડનું ‘શ્વેત-શ્યામ રંગસંયોજન છે ને લીંબુરંગી તડકાનું પ્રકાશઆયોજન પણ છે. પરંતુ દૈયડના શી-ઈ-ઈ-ઈ અવાજથી આંખ ઊઘડે છે એટલે આ પંખી બોરસલી પરથી ઊડીને કવિની એકલતાની ડાળે આવીને બેસે છે ત્યારે શ્રુતિ-સ્મૃતિની આ લીલા કાવ્યલીલા બની જાય છે.

લાભશંકર ઠાકર તેમના બીજા કાવ્યમાં પણ છબીકળાની પ્રયુક્તિ અસરકારક રીતે યોજીને આપણા અંગત કે જાહેર જીવનમાંથી ગાંધીવિચાર સદંતર બાદ થઈ ગયો છે તે તરફ કાવ્યાત્મક સંકેત કરે છે. સમગ્ર ગાંધીવિચારમાં અહિંસા મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. જ્યારે આજે તો ચારેકોર અનેક પ્રકારની હિંસા ચાલે છે. ટેબલ પર પિનકુશનમાં પડેલી ટાંકણીની

અણીદાર ટોચથી તે છેક દૂરના તારાઓ સુધી. રાધેશ્યામ શર્માના 'હિંસા' કાવ્યમાં તેનું પ્રતીકાત્મક નિરૂપણ થયું છે.

લાભશંકર ઠાકર અને રાધેશ્યામ શર્માની જેમ પ્રાણજીવન મહેતા પણ હંમેશાં પોતીકી કાવ્યવિભાવના મુજબનું સર્જન કરતા રહ્યા છે. 'પોત-પોતપોતાનું' શીર્ષકને પણ એ અર્થમાં વાંચી શકાય. તેમનાં આ બંને કાવ્યોમાં સ્વસંવેદન અને તેના કાવ્યનિરૂપણ માટે વ્યક્તિ-કવિનો સંઘર્ષ, તાણાવાણા જેમ વણાઈ વિશિષ્ટ ભાષાભાતો ઉપસાવે છે. આ આખો મામલો આખરે તો આપઓળખનો બને છે : 'વાણી સમ વણાટને / ઓઢવા પ્હેરવા યત્ન કરું / ... વાટ સંકોરી દીવાની / પટમાં પાથરું પોત-પણાની વાત. / હું આજ ફરી / શબ્દ-ગર્ભાગારે ઊભો રહું- / ઓળખવા કાજ મને.'

નલિન રાવળ આમ તો અનુ-ગાંધીયુગના કવિ છે છતાં હજી પણ તેમની પાસેથી પોતાની શૈલીનું રસપ્રદ કાવ્ય ક્યારેક મળતું રહે છે, 'નાઈલ નદીને કાંઠે' જેમ. આ કાવ્યમાં નાઈલને જોતાં જ, કવિચિત્ત નાઈલને કાંઠે કાંઠે પાંગરેલાં જીવન અને સંસ્કૃતિઓનો પ્રવાસ પણ કરી આવે છે. આ ભૂતકાલીન સ્મૃતિદેશ્યોની સામે નાઈલકાંઠાની જીવસૃષ્ટિની રમણીય કીડાઓનાં જીવંત ચિત્રો પણ આલેખાયાં છે. આવાં નાઈલદર્શન પછી ઉતારે પાછા ફરેલા કવિ, નાઈલ તો હવે ભીતર વહી રહી છે તે અનુભવને કાવ્યાન્તે આ રીતે મૂકે છે : 'મન મહીં / પારિજાત ફૂલ સમી / સ્મૃતિ સેર ઝૂલી રહી.' ત્યારે નાઈલની જળરેખા ફૂલની સુગંધસેરમાં અને વહેવાનું સ્મૃતિદેરે ઝૂલવામાં કેવું પલટાઈ જાય છે ! આ કાવ્યમાં ભૂતકાળ અને વર્તમાનની સહોપસ્થિતિ છે તો હરિહર જોશી 'વણજારી વાવ'માં ભવ્ય- સમૃદ્ધ ભૂતકાળ અને ખાલીખમ વર્તમાનને અડખેપડખે મૂકે છે. એ માટે કવિએ મધ્યકાલીન અનુશ્રુતિઓ અને માન્યતાઓને ખપમાં લઈ કાવ્યોચિત વાતાવરણ નિપજાવ્યું છે. એમાં કાવ્યપદાવલિની સહાય પણ મળી છે.

ચિત્રકાર જગદીપ સ્માર્ત ભાષાના માધ્યમમાં પણ સારી રીતે કામ કરી શકે છે તેની પ્રતીતિ 'સળ' કાવ્યથી થશે. આ કાવ્યગુચ્છમાં કવિ જે રીતે સંવેદનની વિવિધ ભાષાભાતો રચે છે તે એક ઉદાહરણથી જોઈએ : 'માથા પાસે પીવાના પાણીનું પવાલું મૂક. / ચાદર પાથર... / સરખા કર સળ. / પગ લંબાવ જરી... હળવે / માથું મૂક ઓશીકે. / શાંત સરોવરને કિનારે.'

હવે બે કવિઓનાં 'કવિતા' વિશેનાં કાવ્યોની વાત.

કવિતા વિશે કવિતા લખવાની પ્રણાલી ઘણી જૂની છે. લગભગ બધા જ સમયગાળાના કવિઓએ તેવી રચનાઓ આપી છે ને દરેક વખતે તેમાં કવિની કાવ્યવિભાવના અથવા તો કવિના સમયની કાવ્યવિભાવના વ્યક્ત થઈ છે. ક્યારેક તેમાં કાવ્યની શોધ, સર્જનની નિષ્ફળતા કે સર્જાતી કવિતા સામેની પ્રતિક્રિયા પણ પ્રગટતી હોય છે.

રાજેન્દ્ર પટેલની રચના 'લખાઈ ગઈ', કવિતા લખાતી નથી તેની મૂંઝવણ અને ચિંતાથી શરૂ થાય છે પણ પછી કઈ રીતે અને ક્યારે ક્યારે કવિતા નજીક આવતી જણાય છે તેની જુદી જુદી શક્યતાઓ દર્શાવે છે. એ માટે કવિએ બિલાડીનું બચ્ચું, તડકામાં કામ કરતા મજૂરો,

ભૂકંપપીડિતોની સારવાર જેવા વિકલ્પો આપ્યા છે. તેમાં કવિની નિરૂબત પ્રગટે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, એ બધાં કવિતાનાં શોધસ્થાનો બની રહે છે. તેમ છતાં કવિતા ત્યાં ન પણ હોય. માત્ર કવિતા આવી ચડી હોય તેવું લાગે ‘આંખ અને કાચ વચ્ચે’ એ કવિને ખબર છે. કવિતા તો એ બધાને અંતે, કોઈક સ્મૃતિતંતુએ સપાટી પર ખેંચાઈ આવતી હોય છે, આ બધાનો સરવાળો થઈ. રાજેન્દ્ર પટેલનું કાવ્ય આમ કાવ્યની શોધને વિષય બનાવે છે.

જ્યારે કમલ વોરાનું ‘બજારમાં’ કાવ્ય, કવિતાના માર્કેટિંગને લક્ષ કરે છે. (કિશોર વ્યાસે આ કાવ્યનો આસ્વાદ કરાવ્યો છે : એતદ્, જૂન ૨૦૧૦). આજની સૌથી પ્રભાવશાળી સત્તા આર્થિક સત્તા છે. આજનો સમય બજારસંસ્કૃતિનો સમય છે. ચારેકોર બજારસંસ્કૃતિનું પ્રભુત્વ છે. તેમાંથી કળાઓ પણ મુક્ત નથી. ચિત્રકળામાં તો એ ઘણે પહેલેથી છે. હવે સાહિત્યમાં પણ તેની બોલબાલા છે. જોકે તેમાં બનાવટી ને ઓછી ગુણવત્તાવાળા માલની જ ઝાઝી ખપત છે. કેમ કે એને ખપાવવા માટે જે પેકેટ (પેકેજ)માં મૂક્યા છે તે વરખચળકાટભર્યા છે. આપણે સ્વીકારીએ કે ન સ્વીકારીએ, ગુજરાતી સાહિત્યમાં પણ આ વેપાર ધમધોકાર ચાલે છે. એ આ મુંબઈના કવિ બરાબર જાણે છે. મુંબઈનાં છાપાંઓમાં આવતી જાહેરખબરો વાંચે છે એટલે. ને આમેય હવે મુંબઈ કે અમદાવાદ જેવો ભેદ પણ ક્યાં રહ્યો છે આ ગ્લોબલાઈઝેશનમાં ?

આવી પરિસ્થિતિ વિશેનું ‘બજારમાં’ કાવ્ય રચવા માટે કવિ બોર વેચવાના રૂઢ પ્રયોગને ખપમાં લઈ તેને રૂપક/પ્રતીક સુધી વિસ્તારે છે. બધા વેચાણકુશળ કવિઓ પોતપોતાનાં બોર વેચવા જાતજાતના નુસખા કરે છે તેની વચ્ચે આ વોરા કવિ પણ જલમાં કમલવત્ રહી કવિતાના બજારમાં બેઠા છે. ચૂપચાપ, સમાનધર્મીની રાહ જોતા. પોતાનાં બોરાં લઈ. પણ તમારાં બોર કોઈ નહીં લે, કવિ ! તમે ચાખી ચાખીને સૌથી મીઠાં બોર અલગ તારવીને રાખો છો. ભલે ભાવકરામને આપવા પણ અમે તો કહી દેશું ‘જા, નથી લેતાં. તારાં બોર તો એઠાં છે.’ કેમ કે અમે એટલું બધું એટું ખાઈએ છીએ કે હવે ચવ્યા-અચવ્યાનો ભેદ કરી શકતા નથી.

તો, આ છે ગુજરાતી કવિતાચયન : ૨૦૦૮માં સ્થાન પામેલી રચનાઓ. જેને હજીય ઝીણી ચાળણીએ ચાળીએ ને બેત્રણ ગળણે ગાળીએ તોપણ ત્રીસ-પાંત્રીસ કાવ્યો ટકી રહે તેવાં મળે પરંતુ એ કામ મારું નથી. ઉમાશંકર જોશી કહે છે તેમ કાળ ભગવાનનું છે. અત્યારે તો હું વાર્ષિક હિસાબ લખવા બેઠો છું. સદીનું સરવૈયું કાઢવા નહીં. એટલે કશુંક બાદ કરવાને બદલે ઉમેરવાનું પસંદ કરું. માટે કોઈ ને કોઈ રીતે થોડુંકેય ધ્યાન ખેંચતાં કાવ્યો અને અહીં સમાવિષ્ટ કવિઓનાં બીજાં મહત્ત્વનાં કાવ્યો (જેની સંયુક્ત સૂચિ પરિશિષ્ટમાં આપી છે.)નું આ ચયનના અનુસંધાનમાં વાચન કરીએ તો ઈ. ૨૦૦૮ની ગુજરાતી કવિતાનું ચિત્ર વધુ સ્પષ્ટ થાય. વળી, આ કાવ્યોની સાથે પ્રગટ થયેલાં ૮/૧૦ કાવ્યો કેવી સરેરાશ ગુણવત્તાવાળાં છે અથવા તો નબળાં છે તેના નમૂના પણ જુદા તારવી શકાય તો જ ગુજરાતી કવિતાની વાર્ષિક ઉપલબ્ધિ ખરી રીતે અંકે કરી શકાય. એના અભાવમાં તો અત્યારે ગતાનુગતિક કવિતા વિશે (અલબત્ત તેમાંથી પસાર થયા પછી) થોડાં નિરીક્ષણો અને તે પણ કેટલીક પુનરુક્તિઓ સાથે અહીં રજૂ

કરું છું.

આજની મોટાભાગની ગુજરાતી કવિતા બીબાંઢાળ અને અનુકરણાત્મક છે. જેની પાછળ સસ્તી લોકપ્રિયતા મેળવવાનો ઉદ્દેશ હોય છે. બહોળા સમુદાયને મનોરંજન કરાવે તેવી સામગ્રી લઈ ચબરાકીભરી યુક્તિઓનો ઉપયોગ કરી તાળીઓ રળાય છે. કવિતાના બજારનિયમોને વશ આવી આભાસી રચનાઓને ‘માર્કેટિંગ પોએટ્રી’નું લેબલ લગાડી શકાય. સામાન્ય ભાવજગત, સપાટી પરની શબ્દરમતો ને લપટો લય આ ત્રણ પ્રસ્તુતિજન્ય લોકપ્રિય કવિતાનાં લક્ષણો છે. પ્રસારમાધ્યમો અને સંગીતકાર્યક્રમોનો એને જબરો ટેકો છે. પરિણામે આવી રચના કરનારા કવિઓ જનસામાન્યમાં ગુજરાતી કવિતાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. કાવ્યલેખન એને માટે જીવન-જગતના પ્રશ્નો સાથેનો ગંભીર સંવાદ હોતો નથી.

આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ કોઈ પણ ભાષામાં સમયે સમયે સર્જતી હોય છે. સાહિત્યના ઇતિહાસમાંથી એનાં ઘણાં ઉદાહરણો મળી રહેશે. આપણે ત્યાં અર્વાચીનકાળના આરંભે નવલરામે ‘ઓથારિયો હડકવા’ ઉપર નિબંધ લખ્યો હતો. બળવંતરાય ઠાકોરે એમને ‘તડતડિયા કવિઓ’ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. એમણે તો લોકપ્રિયતાને રસ્તો દેખાડતાં કહ્યું : ‘જુવો ઉઘાડું છે કમાડ, જાવ જ્યાં રુચે’. આવું કહેનારાને દુરારાધ્ય કે ઉન્નતભૂ ઠેરવવામાં આવતા હોય છે. અહીં એક આડવાત : આવા આગ્રહી કવિઓ-વિવેચકો જેમ લોકપ્રિયતાને ભાંડતા હોય છે તેમ લોકપ્રિય કવિમંડળી એમને ભાંડતી હોય છે.

આજે લોકપ્રિય કવિતાનો આ આખો મામલો ફેરવિચારણા માંગે છે. કવિતાની બીજી ધારાઓની સમાંતરે લોકપ્રિય કવિતાની પણ એક ધીંગળી ધારા છે એનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. હવે તો એ જ મુખ્ય ધારા છે અને ગંભીરતાથી કાવ્યલેખન કરનારા હાંસિયામાં ધક્કેલાઈ ગયા છે એમ કહીએ તો ખોટા ન પડીએ. લોકપ્રિય કાવ્યલેખન કરનારા મોટેભાગે ગીતગઝલ જેવાં પ્રચલિત સ્વરૂપોમાં રચના કરતા હોય છે. નવોદિતો એનાથી જ આરંભ કરે એટલે તેમાં આરંભની કચાશો પણ દેખાયા કરે. પરિણામે તેમાં સામાન્ય અને નબળું સર્જન વધુ થાય. અહીં પ્રશ્ન થાય કે, અછાંદસમાં પણ ક્યાં નબળું નથી લખાતું ? અછાંદસ પણ એટલાં જ વિપુલ પ્રમાણમાં લખાય છે. છેલ્લાં વરસોની સરેરાશ કાઢીને જોઈએ કે સૌથી વધુ નબળી કવિતા શેમાં લખાઈ ? ગીત, ગઝલ કે અછાંદસમાં ? જવાબમાં કોઈ મોટો તફાવત નહીં મળે. વળી, ગીત-ગઝલમાં તો છંદોલય અને સ્વરૂપની સરહદો બાંધે છે એટલે કવિઓ થોડાઘણા પણ નિયંત્રિત રહે. જ્યારે અછાંદસમાં છૂટો દોર મળે છે એટલે એમાં નબળા સર્જનની શક્યતા વધી જાય.

ગીત-ગઝલ જેવાં સ્વરૂપોમાં જો નબળું સર્જન થતું હોય તો એ માટે સ્વરૂપો જેટલાં જવાબદાર છે એથી વધુ કવિઓ જવાબદાર છે. કવિઓ પોતાની મર્યાદા સ્વરૂપો પર ઢોળી દઈ શકે નહીં. માટે પહેલાં જાતતપાસ કરવી જોઈએ. આ બંને સ્વરૂપો ઘણો લાંબો ઇતિહાસ ધરાવે છે. ગીતની પરંપરા તો આપણે ત્યાં ઘણી જૂની છે. એમાં ભાવનિરૂપણ, રચનારીતિ, પદાવલિ, લયઆયોજનનું અપાર વૈવિધ્ય છે. આવી સમૃદ્ધ પરંપરાને આત્મસાત્ કરીને ગીત

લખનારા કવિઓ કેટલા ? સુંદરમૂનો ‘ગીતનું સ્વરૂપ’ એ લેખ પણ નવકવિઓમાંથી કેટલાએ વાંચ્યો હશે ? નવા કવિઓ તો ઠીક, નામી કવિઓ પણ હાથે ચડેલી બેચાર લયસંધિમાં ગીતો લખ્યા કરે છે. એમાં પણ લયસ્ખલનો થતાં હોય પછી ગીતસ્વરૂપની નવી શક્યતાઓ તાગવાની વાત ક્યાં કરવી ?

ગીત તો આપણી ગુજરાતી-ભારતીય પરંપરામાં મૂળિયાં નાંખેલું ગેય સ્વરૂપ છે. એમાં પણ આમ વારે વારે ઉઘાડા પડી જઈએ તો બીજી ભાષા, બીજી સંસ્કૃતિનું ગઝલસ્વરૂપ આત્મસાત્ કરવામાં નવનેજાં ઊતરે. એની સમગ્ર પરંપરાના અભાવમાં તો ખાસ. હવે એવા અભ્યાસ વિના ગઝલ લખનારાઓનો રાફડો ફાટ્યો હોય ત્યાં ઉત્તમ પરિણામની આશા કેમ રાખી શકાય ? ગુજરાતીના નીવડેલા ગઝલકારોની રચનાઓનો પણ કોઈ અભ્યાસ કરતું નથી કે ગઝલસ્વરૂપના વિશેષજ્ઞોની વાતો કાને ધરતું નથી. બસ, આપઆવડી રીતે, બેચાર પ્રચલિત બહેરમાં બીબાંઢાળ ગઝલુંના ગંજ ખડક્યે જાય છે. એમાં પણ એક ને એક પ્રકારના ભાવસંવેદનનું પુનરાવર્તન, અભિવ્યક્તિની એની એ જ હાથે ચડેલી રેઢિયાળ શૈલીમાં થતું રહે છે અને કાવ્યાત્મક ભાષાના અભાવમાં એની રહી-સહી આસ્વાદ્યતા પણ જતી રહે છે.

વળી, ગીત-ગઝલ જેવાં સ્વરૂપોની લોકપ્રિયતા, મોટા ભાગના કવિઓને આપણા સ્થળ-સમયના ઘણા પ્રશ્નો સુધી જવા દેતી નથી. આપણા સમયની સંવેદના કે સમસ્યાઓને બદલે જ્યારે તેમાં પરંપરાગત ભાવાભિવ્યક્તિ જ થયા કરે ત્યારે એ કાળગ્રસ્ત લાગે, અપ્રસ્તુત પણ લાગે. એનો અતિરેક બધી સીમાઓ વટાવી દે ત્યારે કવિઓ સામે ફરિયાદ કરવાનું વાજબી કારણ મળી જાય કે તેઓ આસપાસના જીવન અને જગતથી મોઢું ફેરવી લઈને માત્ર મુગ્ધ, ભવ્ય કે દિવ્ય અનુભૂતિઓ જ પ્રગટ કર્યા કરે છે ને એમાં પણ કૃતકતા જ આગળ તરી આવે છે.

આજના ઘણાખરા નવકવિઓનું ભાવવિશ્વ અતિ સાંકડું છે. ઈન્દ્રિયબોધ મર્યાદિત છે, સંવેદનતંત્ર સંકીર્ણ છે. રુચિ ઘડાઈ કે કેળવાઈ નથી. કાવ્યરચના માટેની અપેક્ષિત શિસ્તનો પણ તેમનામાં અભાવ છે. મોટા ભાગના કવિઓને હાથે કવિતાની ભાષા જ ચડી નથી. બધા કવિઓ એકસરખી ભાષા પ્રયોજતા હોય એ સ્થિતિ કંઈ સારી ન કહેવાય. અહીં જાણે કે આખો સમૂહ કામ કરે છે. એકબીજાની રચનાઓ અરસપરસ એટલી હદે ભળતી રહે છે કે અનુકરણોય પકડી શકાતાં નથી. આગવી ભાવસૃષ્ટિ, આગવી રચનારીતિ કે ભાષાકર્મ દ્વારા સ્વકીય મુદ્રા ઊભી કરવાના પ્રયત્નો ભાગ્યે જ થાય છે.

એટલે કાવ્યપદારથ સાથે કામ પાડતા પહેલાં કેટલીક પાયાની તાલીમ લેવી જરૂરી બને છે. ભૂજમાં કવિતાની પાઠશાળા હતી. આપણે ત્યાં તો યુનિવર્સિટીઓનાં ભાષાભવનોમાં પણ કવિતાશિક્ષકની ખાસ જગા હોતી નથી. કવિતા અને કાવ્યસ્વરૂપોનો ઇતિહાસ, કાવ્યભાષા અને કાવ્યસંરચના, છંદ અને અછંદસ લયની ઓળખ, વિવિધ રચનાપ્રયુક્તિઓનો વિનિયોગ વગેરેનો અભ્યાસ ઘણી વખત સર્જકતાને પોષક બનતો હોય છે. ઓછામાં ઓછું કાવ્યરચના માટેનાં ઉપકરણો પર પ્રભુત્વ મેળવવા જેટલા કવિતાશિક્ષણની જરૂર રહે જ છે. એવું શિક્ષણ

તમે બીજા પાસેથી મેળવો કે પછી આપબંધે ગ્રંથોનો સ્વાધ્યાય કરી સજ્જતા કેળવો. આનો મોટો ફાયદો એ છે કે કૃતિસર્જન દરમ્યાન આવતી અડચણોને ઓળખી શકાય. અહીં શબ્દ યોગ્ય જણાતો નથી, અહીં લય તૂટે છે, કૃતિમાં આ આગંતુક લાગે છે વગેરે ખોટખટકાઓ પકડી શકાય. એથી સર્જકને અને કૃતિને જ લાભ થતો હોય છે. આપણે ત્યાં સર્જાતી કવિતામાં જે અનેક કચાશો જોવાં મળે છે તેનું એક કારણ આ પણ છે કે લખનારો પોતે જ પોતાના લખાણની ભૂલોને ઓળખી કે પકડી શકતો નથી. દરેક કવિ કઠોર આત્મપરીક્ષણ કરી શકે તેવી સજ્જતા તો ધરાવતો જ હોવો જોઈએ. બાદબાકી કરવાનું કામ જો આપણે નહીં કરીએ તો સમય કરશે. આ સંદર્ભમાં ઉમાશંકર જોશીએ હંમેશા ગાંઠે બાંધી રાખવા જેવી જે શિખામણ આપી છે તેને કવિવરની જન્મશતાબ્દીએ ફરીથી યાદ કરીએ :

‘કાળની ચાળણી તો એવી છે કે એમાં હાથીના હાથી ચાલ્યા જાય. આજે જેની ઉપર ગ્રંથ લખાતો હોય તે કાલે એકાદ પ્રકરણને પાત્ર બને, પરમ દિવસે પાદટીપમાં પણ હડસેલાય. કવિતાના “ગ્રંથો”માંથી ચારચાર પાંચપાંચ પણ સનાતન રસની ચીજો નીકળે તો ન્યાલ થઈ જઈએ. આમ વિચારું છું ત્યારે એવી રસભર ગણતર ચીજો જેમની ટકી રહે છે તે [...] કવિઓને માટે સાચી માનની લાગણી થાય છે. [...] પણ આવી વાતો સાંભળવાની નવી સર્જનશક્તિથી ઊભરાતા કળાકારને ફુરસદ હોય કે ? કેટકેટલા કાવ્યસંગ્રહો, વાર્તાસંગ્રહો સુંદર શક્તિવાળા ઉદીયમાન કવિઓ ને વાર્તાકારોને હાથે સહેજ ઉતાવળમાં પ્રગટ થાય છે અને કાળના પ્રવાહમાં જાણે તણાઈ જાય છે, મૂળિયાં નાંખી સાહિત્યવાડીમાં એક અવનવા ઉમેરારૂપ જવલ્લે જ થાય છે. ત્રણ-ચાર સંગ્રહોને આ રીતે તણાઈ જવા દેવા, એ સારું ? કે એ બધામાંથી ચૂંટીને એક સબળ અર્પણ બની રહે એવું કંઈક આપવું, એ સારું ? હું તો બોદલેરનું એક સુવચન સંભારી આપીને અળગો રહું. બોદલેર કહેતા : કવિતામાં પ્રથમ કક્ષા કરતાં નીચેનું કશું ન ચાલે. કલામાત્ર માટે આ સાચું છે. [...] કાનમાં કહું ? મારા હાથમાં મારો ભૂતકાળ ભૂંસવાનું શક્ય હોય તો પદ્યનાં થોથાં ગાળી નાંખીને એવું જ કંઈક કરું. પણ બાણ છૂટી ગયાં, હવે શું ? એ કામ હવે કાળ ભગવાને કરવાનું.’ (અભિરુચિ, પૃ.૨૦-૨૧)

ઉમાશંકર જોશીનો આ અભિપ્રાય અપ્રસ્તુત બની જાય તેવી સ્થિતિ હજી આવી નથી. નવકવિઓના વલણમાં કોઈ મોટો ફેર પડ્યો નથી ને કવિતાના થોથર તો વધતા જ જાય છે. આજની મોટા ભાગની ગુજરાતી કવિતા અને તેના કવિસમૂહ વિશેનું આ વ્યાપક નિદાન દાખલાદલીલના અભાવમાં પણ તરત સ્વીકાર્ય બને તેવું છે.

આ બધા વચ્ચે થોડાક કવિઓ એવા પણ છે કે, જેમણે કવિતા સાથે હંમેશાં સૂઝ-સમજણભરી મથામણ કરી છે. એ કવિઓનું સર્જન બધી કડવાશ ઓગાળી નાંખે એવું ને નિરાશા હટાવી દે એવું માતબર છે. એમની સત્ત્વશીલ ગુજરાતી કવિતા કોઈ પણ ભાષાની કવિતાની બરાબરી કરી શકે તેવી છે. ગુજરાતી કવિતાના સઘન વાચનથી એ વાતની પણ પ્રતીતિ થશે કે ગુજરાતી કવિતા છેલ્લા થોડા વખતથી ભલે શાંત રીતે પણ બદલાઈ જરૂર રહી છે. જે પ્રકારના વિષયો કે રચનારીતિઓની આપણે થોડાં વરસ પહેલાં કલ્પના પણ કરી શકતા નહોતા તે હવે કવિતામાં આવી રહ્યાં છે. દક્ષિતસંબંધી અને નારીસંબંધી કે તળજીવનની સંવેદનાઓ અને સાંપ્રત સમસ્યાઓ સાથે આજના કવિઓ નિસ્બતપૂર્વક કામ પાડે છે. કવિતાની

નિરબત વિસારે પાડ્યા વિના. ગુજરાતી કવિતામાં એવા ગણનાપાત્ર સર્જનપ્રયત્નો થયા છે. એનાં થોડાં ઉત્તમ પરિણામો મળ્યાં છે, વધુ મળશે પણ ખરાં.

આજે હવે કવિતાને, સમગ્ર સાંસ્કૃતિક સંદર્ભ સાથે સાંકળીને જોવાનો દષ્ટિકોણ મહત્ત્વનો બની રહ્યો છે. કવિ રંગદર્શી ભાવલોકમાં જ ડૂબ્યો રહે; પ્રેમ, પ્રકૃતિ, અધ્યાત્મ કે અતીતરાગને જ કવિતામાં આલેખતો રહે એવો આ સમય નથી. માત્ર વૈયક્તિક સંવેદનાને આત્મલક્ષી ઢબે અભિવ્યક્ત કરતો રહે એવી કવિતાનો પણ આ સમયે ઝાઝો અર્થ નથી. પોતાનાં કોચલાંમાં પુરાઈ રહેલી આવી ઘરઘરાઉ કવિતા આપણી સંવેદનશીલતાને નહીં એટલી રુગણતાને પ્રગટ કરતી હોય છે. આવી સ્વકેન્દ્રી મનોવૃત્તિ તો જડતાનું જ પરિણામ ગણી શકાય. આપણે જીવીએ છીએ એ દુનિયામાં બધે બધું સુખ છે, કશા પ્રશ્નો નથી એવો ખોટો આત્મસંતોષ રાખીને ક્યાં સુધી લખી શકાય ? આવી ઊર્મિ(લ) કવિતામાંથી બને તેટલા જલદી બહાર નીકળી, સમગ્ર જીવનસંદર્ભોના વિશેષ મૂર્ત પ્રકારના નિરૂપણ તરફ વળવાની આજે તાકીદ છે.

આજે રાજ્યસત્તા, ધર્મસત્તા, અર્થસત્તા, માધ્યમો ને ટેકનોલોજી એ બધા ‘દબાવો’ કવિતાને પ્રભાવિત કરે છે ત્યારે કવિએ તેની સામે ઝીંક ઝીલવા અનેક યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ યોજીને સર્જનાત્મક સાહસો કરવાં પડે. આવા રચનાપ્રયોનો લીધે કાવ્યનો મહિમા પણ જળવાઈ રહેશે અને જે સંક્રમિત કરવું છે એ પણ વધુ અસરકારક રીતે થશે. એટલું જ નહીં, આવો સર્જનાત્મક અને પ્રતિબદ્ધાત્મક પ્રતિભાવ ગુજરાતી કવિતાને નવી દિશાઓમાં પણ દોરી જશે. આમ થાય તો કવિતાની બહુલતાનો પણ વિસ્તાર થાય.

□

આ કવિતાચયનનું કામ મને સોંપ્યું તે બદલ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો આભાર માનું છું. કેટલાંક સામયિકોની ફાઈલ મિત્ર કિશોર વ્યાસે તેમની કોલેજના ગ્રંથાલયમાંથી મેળવી આપી. જેને કાલોલથી વડોદરા લાવવા-લઈ જવામાં અને જરૂરી કાવ્યો ઝેરોક્ષ કરાવવામાં મારા વિદ્યાર્થી ગિરીશ મકવાણાએ મદદ કરી. કાવ્યોના ચયનમાં મૂંઝવણ થઈ ત્યારે કવિમિત્ર જયદેવ શુક્લ સાથે રહ્યા. રમણ સોની અને શિરીષ પંચાલે જરૂરી માર્ગદર્શન આપ્યું. આ સૌનો આભાર માનું છું અને ગુજરાતી વાચક કશાયથી અંજાયા કે ભરમાયા વિના ‘કવિતા’ના વાચન તરફ વળે તેવી આશા રાખું છું.

૧૫મી જુલાઈ ૨૦૧૧. ગુરુપૂર્ણિમા

આઝાદી પછી દેશની પ્રજાથી એક મોટી ભૂલ થઈ ગઈ છે. લગભગ તમામ ભાષાના લોકોએ પોતાની માતૃભાષાને છેલ્લે દીધો છે. બધીય પ્રાંતીય ભાષાની લગભગ એકસમાન પરિસ્થિતિ છે. માતૃભાષામાં ચાલતી શાળાઓ બંધ થાય છે અને અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓ વધુ ને વધુ શરૂ થાય છે. નથી કોઈ રાજકીય શાણપણ દેખાતું કે નથી આ અંગેની કોઈ સામાજિક જાગૃતિ દેખાતી. ભાષાનું ભૂંસાવું સંસ્કૃતિના ભૂંસાવા બરાબર છે. એ વાતથી સૌ કોઈ વાકેફ છે છતાં આમ કેમ ? આ માટે સાહિત્યકારો, શિક્ષકો, ભણેલાંઓને, નહિ ભણેલાઓ સૌ કોઈ જવાબદાર છે. પરિષદે આ અન્વયે એક ‘માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર’ નામે વિભાગ જ શરૂ કરી દીધો છે.

આપણા કલંકની પરાકાષ્ટા તો હમણાં વલ્લભવિદ્યાનગરમાં ઘટી. ત્યાંની યુનિ.એ નક્કી કરી દીધું કે પીએચ.ડી.ના શોધનિબંધો માત્ર અંગ્રેજીમાં લખાયેલા જ સ્વીકારવામાં આવશે !!! એક જ નિર્ણયે આપણી પ્રજાની લાજ લઈ લીધી છે. ત્યાંના, અહીંના સાહિત્યકારો, શિક્ષણવિદો, કેળવણીકારો, શિક્ષકો નિવંત જીવે છે ! આ તો માતૃભાષાની લાજ લૂંટાય અને આપણે નિરાંતે જોયા કરીએ છીએ.

ભાષાના પ્રશ્નોના અંતર્ગત કાયદાકીય કાર્યવાહી કરવા માટે પહેલ કરી છે. ખાસ તો મહાદેવભાઈ દેસાઈ પરિષદ વતીથી વધુ સક્રિયતા દાખવે છે એનો આનંદ છે.

આજે રાષ્ટ્રીય, આંતરરાષ્ટ્રીય કવિસંમેલનોમાં સૌથી વધુ જાણીતા ગુજરાતી કવિ દિલીપ ઝવેરી છે. એમના દ્વારા ગુજરાતી કવિતા, સાહિત્ય, દેશમાં અને પરદેશમાં વહેતું થયું છે. એમનો આપણે આ સંદર્ભે આભાર માનવો જ રહ્યો. હમણાં ત્રિવેન્દ્રમમાં એક આતું આંતરરાષ્ટ્રીય કવિસંમેલન રતિ સક્સેનાની ‘ક્રિત્યા’ નામની સંસ્થા દ્વારા યોજવામાં આવ્યું. દિલીપ ઝવેરીના પરિચયોના પ્રતાપે હું અને કવિ હર્ષદ ત્રિવેદીએ આ સંમેલનમાં ભાગ લીધો. લગભગ ૨૨ દેશોના કવિઓ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. સૌ કોઈએ પોતાની માતૃભાષામાં જ કાવ્યપઠન કરેલું ! પઠન સાથોસાથ અંગ્રેજી અને મલયાલમ ભાષામાંય એનું પઠન થતું જેથી ઉપસ્થિત સૌ કોઈ કાવ્ય માણી શકે.

આ દરમિયાન, ત્યાંના પ્રસિદ્ધ કવિ કે. સચ્ચિદાનંદની મદદથી ત્રિવેન્દ્રમ પાસેના એક ગામના પુસ્તકાલયની મુલાકાત ગોઠવવામાં આવી. લગભગ ૧૫ હજાર પુસ્તકોનું સઘડ પુસ્તકાલય જોઈ દંગ રહી ગયાં. આ નાનકડા પુ.ના ૨૦૦૦ ગ્રાહકો છે. પુસ્તકાલય કોમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ છે. સોફ્ટવેર ત્યાંના લોકોએ જ તૈયાર કરેલું છે. વેરબેઠાં ઈન્ટરનેટની મદદથી પુસ્તક પુસ્તકાલયમાં છે કે નહીં એની માહિતી આપલે થાય છે. પુસ્તકાલયમાં મોટાભાગનાં સામયિકો કોઈ ને કોઈના સૌજન્યથી આવે છે. આ પુસ્તકાલય માત્ર પુસ્તકાલયની આપલે

પૂરતું જ કામ નથી કરતું પરંતુ ઉપરના માળે અનેક પ્રવૃત્તિથી ધમધમતું હતું. બાળશિક્ષણ, પ્રૌઢશિક્ષણ, પ્રાથમિક મેડિકલ સેન્ટર, બહેનો માટે સીવણવર્ગ, વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચશિક્ષણની પ્રવેશપરીક્ષાઓ માટે માર્ગદર્શન-કેન્દ્ર, નાનીમોટી મિટિંગો અને સાહિત્યકારો, કલાકારોની સતત મુલાકાતોએ એને એક સમાજનું ધબકતું અંગ બનાવ્યું છે. કેરાલામાં આવાં હજારો પુસ્તકાલયો છે, જે મુખ્યત્વે લોકભાગીદારીથી કાર્યરત છે. આ આખા પુસ્તકાલયમાં એકમાત્ર કર્મચારી છે. નજીવો પગાર છે. પરંતુ એનો ઉત્સાહ અને ગામલોકોની સામેલગીરીથી આખું પુસ્તકાલય જીવંત અને ધબકતું લાગે છે.

વૈશ્વિકીકરણના લલચાવનારા પવનના કારણે આપણી પરંપરા અને ભાષા સૌથી વધુ ભોગ બની છે. કેરલના આ નાનકડા અનુભવે એક વાત સમજાઈ જો સમાજનો દરેક વર્ગ, ભાષા, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ જોડે સક્રિય રીતે નહીં જોડાયેલો રહે તો આવનારા સમયમાં આપણે સૌ માત્ર ગ્રાહક અથવા પ્રોડક્ટ હોઈ જવું અને આપણા જ દેશમાં આપણે પરદેશી બની જઈશું. સક્રિય લોકભાગીદારીનું એક ઉત્તમ ઉદાહરણ પોતાની ભાષા પ્રત્યેકના અપ્રતિમ લગાવથી ત્યાંના લોકસમાજમાં જોવા મળ્યું. પંચાયત મળેલા ટેક્ષમાંથી ૨% જેટલો હિસ્સો આ માટે આપે છે, તો માર્કેટના એક નવા પુસ્તકનું વિમોચન સ્પેનિશ ભાષામાં અને મલયાલમ ભાષામાં સાથેસાથે થાય છે !

ગુજરાત, ગુજરાતી ભાષા કેરલનાં આ દૃષ્ટાંતોમાંથી કંઈ પ્રેરણા લે... લેશે જ. એવી અભિલાષા જીવતી છે એટલો રાજીપો... આ ક્ષણે... અસ્તુ.

પાક્ષિકી

‘પાક્ષિકી’ કાર્યક્રમ અંતર્ગત તા. ૧-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ શ્રી જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટે ‘Without You’ વાર્તાનું પઠન કર્યું હતું. છૂટાછેડા લીધેલ પત્ની કાજલ મળે ત્યારે ભૂલની માફી માંગવી તેવી તૈયારી સાથે મયંક પુત્રીને મળવા તેની સ્કૂલે જાય છે. પુત્રી અને પત્ની મળે છે પણ માફી માંગવાની હિંમત ન ચાલતાં પુત્રીની સ્કૂલબેંગમાં મયંક ચિઠ્ઠી મૂકે છે. કાજલ કહે છે કે, હવે તે પુત્રી – માનુને નહીં મળી શકે. પોતે અન્ય સાથે સહજીવન શરૂ કરવા મુંબઈ જાય છે. અંતે મયંક ગુલાબી સ્કૂલબેંગને તાકી રહે તેવો અર્થપૂર્ણ અંત ધરાવતી ભાવનાત્મક વાર્તા સાંજને કરુણતાના રંગે રંગી ગઈ.

તા. ૧૫-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ ‘પાક્ષિકી’ અંતર્ગત નારન બારૈયાએ ‘લીપ સ્લેપ’નું પઠન કર્યું હતું. જાહેરસભામાં પડેલ થપ્પડ પછીના અને પૂર્વના ઘટનાક્રમો પર પ્રકાશ ફેંકતી આ વાર્તાને સારો પ્રતિભાવ મળ્યો હતો. વાર્તાની વિષયવસ્તુને ટૂંકાવવાનાં સૂચનો થયાં હતાં. બેઠકમાં સર્વશ્રી દીવાન ઠાકોર, રાજેન્દ્ર પટેલ, પ્રફુલ્લ રાવલ, રાજુલ આઝાદ, દીના પંડ્યા, છાયા ત્રિવેદી, નયના ડેલીવાળા વગેરે વાર્તારસિકો ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં.

ગ્રંથ સાથે ગોઠડી

‘ગ્રંથ સાથે ગોઠડી’ કાર્યક્રમ અંતર્ગત તા. ૯-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે ગિરિરાજ કિશોરકૃત અને મોહન દાંડીકર-અનૂદિત ‘પહેલો ગિરમીટિયો’ નવલકથાનો આસ્વાદ

કરાવ્યો હતો. વક્તા શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે પુસ્તકનો આસ્વાદ કરાવતાં કહ્યું કે, આ પુસ્તકમાં ગાંધીજીતનાનું અનેરું સ્પંદન ઝિલાયું છે. આ નવલકથા ત્રણ પ્રવાહમાં ચાલે છે. (૧) ૧૮૮૩ પછીના મોહનદાસની કથા છે. (૨) વચ્ચે વચ્ચે ભૂતકાળની મોહનદાસની વાતો છે. (૩) ગાંધીવિચારના ઈતિહાસકાર એક સ્થળકાળને ચીંધે છે. આ ઉપરાંત તેમણે નવલકથામાં આવતા પ્રસંગોની રસપ્રદ રીતે ચર્ચા કરી હતી. ૧૮૮૩થી ૧૯૧૫ સુધીના ગાંધીજીના જીવન-આધારિત નવલકથાની વિશેષતા તેમણે ચીંધી આપી હતી. જેમાં ગાંધીજીએ પોતાના અન્યાય સામે નહિ, પણ બીજાના અન્યાય સામે સત્યાગ્રહ કર્યા છે. તો એક પુસ્તક ‘અન ટુ ધ લાસ્ટ’થી તેમના જીવનમાં કેવા વળાંકો આવ્યા અને મોહનદાસમાંથી મહાત્મા કેવી રીતે બન્યા તેની સરસ ચર્ચા કરી હતી. સર્વશ્રી હરીશ ખત્રી, ચંદુ મહેરિયા, લતા હીરાણી, નારણ બારૈયા વગેરે ઉપસ્થિત ભાવકોએ પ્રશ્નોત્તરી દરમિયાન કૃતિના વિવિધ પાસાની ચર્ચા કરી હતી. અંતમાં ઇતુભાઈ કુરકુટિયાએ સૌનો આભાર માન્યો હતો.

‘ગ્રંથ સાથે ગોઠડી’ કાર્યક્રમ અંતર્ગત તા. ૩-૧-૨૦૧૨ના રોજ શ્રી સુધાબહેન મહેતાએ અગાથા વોન ટ્રેપલિખિત આત્મકથા ‘ધ સાઉન્ડ ઓફ મ્યુઝિક’નો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો. સુધાબહેન મહેતાએ પુસ્તકનો આસ્વાદ કરાવતાં અગાથાના પરિવારની ત્રણેક પેઢીઓથી ચાલતી મ્યુઝિક પરંપરાનો પરિચય કરાવ્યો હતો. જેમાં પિતા, મા, અપરમા, ભાઈઓ, પુત્ર-પૌત્રાદિની સંગીતક્ષેત્રે ઘડાયેલી કારકિર્દીનો પરિચય કરાવ્યો હતો અને તેમનાં કુટુંબીજનોએ વેઠેલી અનેક વિપરીત પરિસ્થિતિનો ચિતાર આપ્યો હતો. સર્વશ્રી દીવાન ઠાકોર, હરીશ ખત્રી, નયના ડેલીવાળા વગેરે ઉપસ્થિત ભાવકોએ પ્રશ્નોત્તરી કરીને પુસ્તકને વધુ આસ્વાદક બનાવ્યું હતું.

– ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

અનુવાદ-અભિમુખતા

તા. ૧૩-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ ‘અનુવાદ-અભિમુખતા’ની બેઠક શ્રી બિપીનભાઈ પટેલની ઉપસ્થિતિમાં મળી હતી. તેમણે હિમાંશી શેલતની વાર્તા ‘કિમત’નો અંગ્રેજી અનુવાદ ‘The Price’ મૂળ કૃતિ સાથે વાંચ્યો હતો. ઉપરાંત બે-ત્રણ અંગ્રેજી કાવ્યોના ગુજરાતી અનુવાદોનો તુલનાત્મક પરિચય આપ્યો હતો. આ વખતે ગુજરાતીમાંથી અંગ્રેજી અનુવાદનો પરિચય થયો, તે આ બેઠકની ઉપલબ્ધિ હતી.

‘અનુવાદ-અભિમુખતા’ કાર્યક્રમ અંતર્ગત તા. ૧૦-૧-૨૦૧૨ના રોજ ઉપસ્થિત ભાવકોને સ્વ-ભાષાંતરિત ફકરાઓ – એક અંગ્રેજીમાં અને એક હિન્દીમાં આપ્યા હતા. તેમાંથી ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરવાનું હતું. તેમાં ખૂબ સારી ચર્ચા થઈ, કારણ કે દરેક જણ પોતાની રીતે અનુવાદ કરી લાવ્યા હતા. અંગ્રેજી રૂઢિપ્રયોગ, હિન્દી શબ્દો તથા લખવાની રીત, વાક્યરચના વગેરે પર પણ સારી એવી ટીકા-ટિપ્પણ થઈ. આવો વધુ ને વધુ મહાવરો રહે તેવો હાજર રહેલી વ્યક્તિઓનો સૂર હતો.

– રૂપા શેઠ

સર્જક સાથે સંવાદ

તા. ૧૭-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ 'સર્જક સાથે સંવાદ' કાર્યક્રમ-અંતર્ગત નવોદિત સર્જકોની કૃતિઓનું પઠન અને ચર્ચા થયાં હતાં. કાર્યક્રમમાં મીનાક્ષી ચંદ્રારાણાએ ગઝલ, ભારતી પ્રજાપતિએ ગીત, રાહુલ તુરીએ ગીત અને ગિરીશ પરમારે ગઝલની રજૂઆત કરી હતી. મનોજ દોશીએ પોતાની નવલકથાના એક પ્રકરણનું પઠન કર્યું હતું. રજૂઆતને અંતે સૌએ કૃતિ વધારે સારી બને તે અંગેનાં સૂચનો કર્યાં હતાં.

એનીબહેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ

એનીબહેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ-અંતર્ગત દર મહિનાના પ્રથમ સોમવારે બેઠક યોજાય છે. લેખિકાઓની આ બેઠકમાં સ્વરચિત કૃતિઓના પઠન ઉપરાંત વિવિધ વિષય પરની કૃતિઓના પઠન-આસ્વાદના કાર્યક્રમ યોજાય છે. આ સંદર્ભે તા. ૫-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ખાતે બેઠક યોજાઈ હતી. આ બેઠકમાં સર્વશ્રી પ્રતિભા ઠક્કર - બે લઘુકથા, ઉર્વશી શાહ - વાર્તા, લીના ત્રિવેદી - કાવ્ય, રસીલા કડિયા - પ્રવાસ વર્ણન, સ્વાતિ મેઢ - લોકકથા-આધારિત વાર્તા, દીના પંડ્યા - વાર્તા અને ભારતી સોનીએ લઘુકથાનું પઠન કર્યું હતું. લેખિકાઓએ કૃતિ-આસ્વાદ-ચર્ચામાં ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો.

- પ્રજ્ઞા પટેલ

જેલમાં વિશિષ્ટ સાહિત્યિક કાર્યક્રમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને મહિલા આર્ટ્સ કોલેજ, નડિયાદના સંયુક્ત ઉપક્રમે નડિયાદની સબજેલમાં 'કાવ્યપઠન'નો એક સુંદર કાર્યક્રમ યોજાઈ ગયો. જેમાં યુ. ટી. એસ. મહિલા આર્ટ્સ કોલેજ, નડિયાદની ટી.વાય.બી.એ.માં મુખ્ય ગુજરાતી વિષયમાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થિનીઓ સેજલ સોની, ઉષા જાદવ, આસેજાખાતુન સૈયદ, તરન્નુમ સિપિયા, સુપ્રિયા વાઘેલા, અંજના સાગઠીયા, હેમીક્ષા પરમાર, પ્રીતિ પરમાર, નીલમ મેકવાન, કેતકી ઝાલા વગેરેએ જેલના લગભગ ૨૦૦ જેટલા બંદીવાનો સમક્ષ ગુજરાતી ભાષાના કવિઓની કવિતાઓનું પઠન કર્યું હતું.

તા. ૧૮-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ અમદાવાદ મધ્યસ્થ જેલમાં સંતવાણીનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. ગંગારામ વાઘેલાએ દુહા-છંદ અને ભજનની રજૂઆત કરી હતી. પાયલ વાઘેલાએ તથા જેલના બંદીવાનમિત્રો પ્રવીણ બારોટ, નરેન્દ્રસિંહ રાઠોડ, ભરત મારુએ ભજન લલકાર્યાં હતાં. રિધમમાં સર્વશ્રી જેકપ, રવિઉસ્તાદ (તબલાવાદક), સચીન ગોરીયા, જસુ સોલંકી (ઢોલક), ધનજીભાઈ બારોટ (બેન્જોવાદક), રમેશ વાઘેલા, ચંદુભાઈ વ્યાસ, મલ્હાર વાઘેલા (બાળકલાકાર) (મંજરાનાં માણિગર)એ સાથ આપ્યો હતો. જેલના અધિકારી સર્વશ્રી પારગીસાહેબ અને વણકરસાહેબની વિશેષ ઉપસ્થિતિમાં આ કાર્યક્રમ થયો હતો. કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી મધુસૂદન પટેલે કર્યું હતું.

વડોદરા જેલમાં શ્રી નિવ્યાબહેન પટેલનાં સંચાલનમાં સર્વશ્રી પીયૂષ ઠક્કર, બ્રિજ

પાઠક, કાન્તિ માલસતરે કાવ્યપઠન અને વાર્તાપઠન કર્યાં હતાં.

મહેસાણા જિલ્લા જેલમાં શ્રી વિનાયક રાવલનાં સંચાલનમાં 'સર્જક સાથે સવાર' કાર્યક્રમમાં સર્વશ્રી મુસાફિર પાલનપુરી અને કેશુભાઈ પટેલે 'લા-મિઝરાએબલ' અને ઝવેરચંદ મેઘાણીની 'ભાઈ' વાર્તા વિશે વાર્તાલાપ કર્યો.

પોરબંદર ખાસ જેલમાં સર્વશ્રી વજુભાઈ પુનાણી, દિલરાજ મારુ, સુનીલ ભીમાણી, મહેન્દ્ર વાળા, શ્રીદેવ શિગરખીયા અને ધિમેશ થાનકી દ્વારા કવિસંમેલનનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું.

ગોંડલ સબજેલમાં તા. ૨૦-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ મકરંદ દવેનાં પુસ્તકો 'સતકેરી વાણી' અને 'ભજનરસ' આસ્વાદનનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો.

સુરેન્દ્રનગર સબજેલમાં શ્રી ચંદ્રકાન્ત વ્યાસના સંચાલનમાં 'અસરકારક પ્રસંગોનું કથન' કાર્યક્રમમાં સર્વશ્રી રમેશ આચાર્ય, બકુલ દવે, બળવંત વ્યાસ, દેવાયતભાઈ ખવડ વગેરેએ અસરકારક પ્રસંગોની રજૂઆત કરી હતી.

ભાવનગર જિલ્લા જેલમાં શ્રી અજય પાઠકના સંચાલનમાં અને સર્વશ્રી ગુણવંત ઉપાધ્યાય, અરુણ દેસાણી, પરેશ સોલંકી, પરાજિત ડાભી, આર. ડી. ગોહિલની વિશેષ ઉપસ્થિતિમાં ભરતભાઈ નાવડીયા, જેલ અધિકારી, નાંદારિયા સાહેબ, જેલ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ શેખસાહેબ તેમજ બંદીવાન કેશુભાઈ વાળા, નટુભાઈ દૂધરેજિયા, ભરતભાઈએ કાવ્યોનું પઠન કર્યું હતું.

— ગંગારામ વાઘેલા

હરીશ ત્રિવેદી સાથે સાહિત્યિક ગોષ્ઠિ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને રંગદ્વાર પ્રકાશનનાં સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૮/૮/૧૦-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ શ્રી રઘુવીર ચૌધરીના અધ્યક્ષસ્થાને શ્રી હરીશ ત્રિવેદી સાથે વાર્તાલાપનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. આ કાર્યક્રમમાં 'ગુજરાતી ડાયસ્પોરાનું લખાણ અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેનું સ્થાન', 'ગુજરાતી લખાણ અને ખાસ કરીને ગુજરાતી મીડિયામાં ઈંગ્લિશ શબ્દોનો વધતો જતો ઉપયોગ' મુદ્દા પર ચર્ચા થઈ હતી. તથા હરીશ ત્રિવેદીના નાટક 'Exist-stance' વિશે શ્રી રજનીકુમાર પંડ્યાએ વક્તવ્ય આપ્યું હતું. શ્રી હરીશ ત્રિવેદીએ 'Exist-stance' નાટકના કેટલાક ફંકરાનું પઠન પણ કર્યું હતું. સાહિત્યકારો અને સાહિત્યરસિકો મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

માધ્યમસેતુ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ-સંચાલિત 'માધ્યમસેતુ' અંતર્ગત તા. ૮-૧-૨૦૧૨ના રોજ 'આધુનિક પત્રકારત્વ સામેના પડકારો' વિષય પર શ્રી અજય ઉમટે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેમણે પોતાના વક્તવ્યમાં કહ્યું કે, નવાં માધ્યમો આવતાં જૂનાં માધ્યમોનું મહત્ત્વ ઘટવાનું નથી. પરંતુ જૂનાં માધ્યમોએ નવું સ્વરૂપ ધારણ કરવું પડશે. કોઈ માધ્યમ સમય સાથે બદલાવાને બદલે 'હેરિટેજ' બની જાય તો ચાલે નહીં. 'પંચ' જેવાં અનેક પ્રકાશનો અત્યારે

હેરિટેજ જેવાં બની ગયાં છે. તેના વિશે માનપૂર્વક વાતો થાય છે, પણ બજારમાં તે ચાલતાં નથી. તેમણે કહ્યું કે નવા જમાનામાં ન્યૂઝનું કન્ટેન્ટ કોમોડિટી બની ગયું છે અને ઇન્ફોર્મેશનનું કરન્સીમાં રૂપાંતર થયું છે. ટકી રહેવાં અને પ્રગતિ કરનાર માધ્યમોએ આ સ્વીકારવું પડશે. તેમણે ઉમેર્યું કે માધ્યમોના આ સંક્રાન્તિકાળમાં ડિજિટલી નેટિવ અને ડિજિટલી ઇમિગ્રન્ટ એવી બે પેઢી એકસાથે કામ કરી રહી છે. બંને વચ્ચે સેતુ રચાય તે જરૂરી છે. તેમણે પોતાનું રિસર્ચ પેપર રજૂ કરીને સ્થાનિક તથા વૈશ્વિક માધ્યમોની સ્થિતિનો ચિતાર આપ્યો હતો. કાર્યક્રમમાં પત્રકારત્વના વિદ્યાર્થીઓ, પત્રકારમિત્રો અજય નાયક, પરેશ દવે, ભીખેશ ભટ્ટ, મહાદેવ મહેતા વગેરે તથા સર્વશ્રી ચિનુ મોદી, રતિલાલ બોરીસાગર, રાજેન્દ્ર પટેલ વગેરે ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

વિવિધ વ્યાખ્યાનમાળા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તથા શિશુવિહાર, ભાવનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે યશવંત પંડ્યા વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત તા. ૩૦-૧૧-૨૦૧૧ના રોજ ભાવનગર ખાતે શ્રી ભરત યાજ્ઞિકે ‘મારી નાટ્યસર્જનયાત્રા : પહાડનું બાળક’ વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે અદિતિ પરિવાર વર્તુળ, મુન્દ્રાના સહયોગથી શ્રી વ્રજલાલ દવે (શૈક્ષણિક) વ્યાખ્યાનમાળા-અંતર્ગત ‘આવતી કાલના શિક્ષણના પડકારો’ વિશે શ્રી હરેશ ધોળકિયાએ શ્રી ભૂપેન્દ્રભાઈ મહેતાની અધ્યક્ષતામાં તા. ૩૧-૧-૨૦૧૨ના રોજ બી.એ.ફ. કોલેજ, મુંદ્રામાં પોતાનું વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તથા પુરુષાર્થ શૈક્ષણિક સંકુલ, ભાણવડના સંયુક્ત ઉપક્રમે વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ વ્યાખ્યાનમાળા-અંતર્ગત તા. ૪-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ ભાણવડ ખાતે શ્રી નરોત્તમ પલાણે ‘એકવીસમી સદીના પ્રથમ દાયકાનાં કાવ્યવહેણો’ વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. આ પ્રસંગે સર્વશ્રી નીતિન વડગામા, ડૉ. મનોજ જોશી, વિજય આશર, દેવ શિંગરખિયા અને દિલરાજ મારુએ કાવ્યપઠન પણ કર્યું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તથા એન. એસ. પટેલ કોલેજ, આણંદના સંયુક્ત ઉપક્રમે તારાબહેન મંગળદાસ વ્યાખ્યાનમાળા-અંતર્ગત આણંદ ખાતે તા. ૧૨-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ શ્રી સિલાસ પટેલિયાએ ‘એક પૂર્ણ અપૂર્ણ’ (લે. નીલા સત્યનારાયણ) વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તથા એન. એસ. પટેલ કોલેજ, આણંદના સંયુક્ત ઉપક્રમે ભક્તિપ્રસાદ મો. ત્રિવેદી (પત્રકારત્વ) વ્યાખ્યાનમાળા-અંતર્ગત તા. ૧૩-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ શ્રી પ્રકાશ ન. શાહે ‘પત્રકાર ઉમાશંકર જોશી’ વિશે આણંદ ખાતે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તથા વિવેકાનંદ રિસર્ચ એન્ડ ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, માંડવી (કચ્છ)ના ઉપક્રમે ચંદ્રકાન્ત શેઠ-પ્રેરિત બાલમિત્ર વ્યાખ્યાનમાળા-અંતર્ગત ડૉ. દર્શના ધોળકિયાએ ‘સદાય સહુને વહાલા બકોર પટેલ અને શકરી પટવાણી’ વિશે તા. ૧૭-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ માંડવી ખાતે વ્યાખ્યાન આપ્યું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તથા અંગ્રેજી ભવન, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીના સંયુક્ત ઉપક્રમે

કે. બી. વ્યાસ વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત 'કૃતિસંરચનામાં પાઠ નિર્ણય' વિશે શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરે કુલપતિશ્રી ડૉ. મહેન્દ્રભાઈ પાટલિયાની અધ્યક્ષતામાં તા. ૨૭-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ રાજકોટ ખાતે વ્યાખ્યાન આપ્યું.

નવોદિત સર્જકોના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકનું પ્રકાશન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર હસ્તક શ્રી બી. કે. મજૂમદાર ટ્રસ્ટ પ્રકાશનશ્રેણી અંતર્ગત નવોદિત સર્જકોના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકનું પ્રકાશન કરવામાં આવે છે. આથી જે નવોદિત લેખકો / લેખિકાઓનું એક પણ પુસ્તક પ્રગટ ન થયું હોય તેઓ આ શ્રેણીમાં પોતાના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકની હસ્તપ્રત મોકલી શકે છે. આ પુસ્તકની પૃષ્ઠમર્યાદા ૧૨૦થી ૧૫૦ની રહેશે. હસ્તપ્રતની ટાઈપકોપી મોકલવી. હસ્તપ્રત તા. ૩૦-૬-૨૦૧૨ સુધીમાં મોકલી આપવા વિનંતી. હસ્તપ્રત મોકલવાનું સરનામું - પ્રકાશન મંત્રીશ્રી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, નદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯

સચ્ચિદાનંદ સન્માન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા સચ્ચિદાનંદ સમાજસેવા ટ્રસ્ટ, દંતાલી તરફથી મળેલ દાનમાંથી પ્રતિવર્ષ મૂલ્યવાન અને સત્ત્વશીલ સાહિત્ય પ્રદાન કરનાર સાહિત્યકારોને સન્માનવામાં આવે છે. તા. ૧૯-૨-૨૦૧૨નાં રોજ શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માની અધ્યક્ષતામાં સાહિત્યસંગમ, સુરતમાં અનુક્રમે ત્રણ વિદ્વાનો શ્રી કાન્તિભાઈ શાહ (૨૦૦૭), શ્રી નરોત્તમ પલાણ (૨૦૦૮), શ્રી રતિલાલ 'અનિલ' (૨૦૦૯)ને 'સચ્ચિદાનંદ સન્માન' અર્પણ સમારંભ યોજાય ગયો. કાર્યક્રમનું પ્રાસંગિક ઉદ્બોધન શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ કર્યું હતું. શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે ઉપસ્થિત સૌનો આભાર માન્યો હતો તથા સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી જનક નાયકે કર્યું હતું.

ગુ.સા.પ. તથા લેખિની, મુંબઈના સહયોગથી

એની સરૈયા લે. પ્રો. નિ. અંતર્ગત બહેનો માટે અનુવાદની કાર્યશિબિર

ભાગ લેવા ઇચ્છતાં બહેનો માટે જરૂરી માહિતી

૧. તા. ૧-૫-૧૨ તથા ૨-૫-૧૨, સવારે ૧૧થી સાંજે ૫.૩૦, સ્થળ સેમિનાર મીઠીબાઈ કૉલેજ, મુંબઈ.

૨. રજિસ્ટ્રેશન ફી રૂ. ૧૦૦૦ તા. ૨૫ એપ્રિલ સુધીમાં.

૩. બહારગામથી આવનાર બહેનોએ આવવા-જવાની તથા રહેવાની વ્યવસ્થા પોતાની રીતે કરવાની રહેશે.

૪. ગુજરાતી, અંગ્રેજી તથા હિન્દી ભાષાનું જ્ઞાન ઇચ્છનીય છે.

૫. અનુભવી વ્યક્તિઓ દ્વારા યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવામાં આવશે.

૬. કાર્યશિબિરના અંતે પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.

ગુજરાત યુનિવર્સિટી માન્ય પત્રકારત્વ અને અનુવાદના અભ્યાસક્રમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા ગુજરાત યુનિવર્સિટી માન્ય છ-માસિક પત્રકારત્વ અને અનુવાદના પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમના વર્ગોનું સત્ર ૧૫ જૂન, ૨૦૧૨થી શરૂ થશે. અભ્યાસક્રમમાં જોડાવા ઇચ્છતા વિદ્યાર્થીઓએ તાત્કાલિક સંપર્ક કરવો. વહેલા તે પહેલાના ધોરણે પ્રવેશ અપાશે. વર્ગો સોમથી ગુરુ સાંજના સમયે લેવાશે.

પ્રવેશ માટેની યોગ્યતા : કોઈ પણ વિદ્યાશાખામાં સ્નાતક (બી.એ.) સંપર્કસૂત્ર કાર્યાલય : (૦૭૯) ૨૬૫૮૭૯૪૭ શ્રી ચન્દ્રકાન્ત ભાવસાર (મો.) ૯૫૩૭૬૭૧૦૭૩. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ટાઇમ્સની પાછળ, નદીકિનારે, આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ પો. બો. નં. ૪૦૬૦

‘પરબ’ની માલિકી તથા બીજી માહિતી અંગે નિવેદન (ફોર્મ નં. ૪)

૧. પ્રસિદ્ધિ સ્થાન : અમદાવાદ
૨. પ્રસિદ્ધિ ગાળો : માસિક
૩. પ્રકાશક-મુદ્રક : પ્રફુલ્લ રાવલ (ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી)
રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય
સરનામું : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધન ભવન,
આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
૪. તંત્રી : યોગેશ જોષી
રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય
સરનામું : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધન ભવન,
આશ્રમ માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
૫. માલિકી ધરાવનાર : (૧) શ્રી પ્રફુલ્લ અનુભાઈ (૨) શ્રી શ્રેણિકભાઈ
કુલ થાપણના એક કસ્તુરભાઈ (૩) શ્રી બળવંત પારેખ
ટકાથી વધારે (૪) વિનોદ ભટ્ટ (૫) શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
રોકનાર ભાગીદાર શેર (૬) શ્રી નિરંજન ભગત
ધરાવનાર ટ્રસ્ટીઓનાં
નામ-સરનામું

અખિલ ભારતીય કાલિદાસ એવોર્ડ

ડૉ. હર્ષદેવ માધવને તેમના ૨૧મા કાવ્યસંગ્રહ 'વ્રણો રૂઢિગ્રંથિ' માટે ૨૦૧૦નો કાલિદાસ એર્કેડમી, મધ્યપ્રદેશનો પ્રતિષ્ઠિત અખિલ ભારતીય કાલિદાસ એવોર્ડ પ્રાપ્ત થયો છે. તેમને હાર્દિક અભિનંદન.

લોકકથા પર રાષ્ટ્રીય પરિસંવાદ

તા. ૨૮/૨૮/૩૦-૧૧-૨૦૧૧ના રોજ સાહિત્ય અકાદમીના ઉપક્રમે આસામની દિબ્રુગઢ યુનિવર્સિટીમાં 'લોકકથા કા ભારતીય જીવન ઔર સાહિત્ય પર પ્રભાવ' વિષય પર રાષ્ટ્રીય પરિસંવાદનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. ગુજરાતમાંથી ભગવાનદાસ પટેલે 'આદિવાસી લોકકથાઓ કા ભારતીય લોકજીવન પર પ્રભાવ' વિષય પર અધ્યક્ષીય વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

રમેશ પારેખની જન્મજયંતી નિમિત્તે કાર્યક્રમ

રમેશ પારેખની જન્મજયંતી નિમિત્તે તા. ૨૭-૧૧-૨૦૧૧ના રોજ રાજા સ્કૂલ ઓફ આર્ટ, અમરેલી ખાતે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, રૂપાયતન સંસ્થા, રામકુંવરબા જિમખાના, અમરેલી અને સંવાદ સાહિત્યિક સંસ્થા, અમરેલી દ્વારા સાહિત્ય સંવાદનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. કાર્યક્રમમાં સર્વશ્રી કિશોર મહેતા, હર્ષદ ચંદારાણા, રાજેશ વ્યાસ, શૈલેષ ટેવાણી, મીનાક્ષી ચંદારાણા, સ્નેહી પરમાર, ઉર્વશી વસાવડા, મનોહર ત્રિવેદી, કૃષ્ણ દવે, અશ્વિન ચંદારાણા, દિવ્યા મોદી, શૈલેષ ત્રિવેદી, વસંત પરીખ, પરેશ મહેતા વગેરે ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં. રાત્રીબેઠકમાં સર્વશ્રી મહેન્દ્ર જોષી, જન્મેજય વૈદ્ય, શ્રદ્ધા શુક્લ વગેરે ગાયકમિત્રોએ કવિશ્રી રમેશ પારેખની રચના રજૂ કરીને શ્રોતાઓને મંત્રમુગ્ધ કર્યાં હતા.

પન્નાલાલ પટેલ જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે કાર્યક્રમ

તા. ૨૫/૨૬-૧૧-૨૦૧૧ના રોજ 'અક્ષરા' અને 'ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી'ના સંયુક્ત ઉપક્રમે શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની અધ્યક્ષતામાં પન્નાલાલ પટેલની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે બે દિવસનો પરિસંવાદ યોજાયો હતો. કાર્યક્રમમાં સર્વશ્રી સુધા પંડ્યા, ભરત મહેતા, ભાગ્યેશ જડા, હર્ષદ ત્રિવેદી, પૂર્વ કેન્દ્રીય મંત્રી મનુભાઈ પટેલ, મણિલાલ પટેલ, વિનોદ અધ્વર્યુ, ધીરેન્દ્ર મહેતા, રાજેશ વણકર, ગુણવંત વ્યાસ, ઇલા નાયક, જગદીશ ગુર્જર, પન્ના ત્રિવેદી, પુંડલિક પવાર, દિનકર જોષી, સતીશ વ્યાસ,

મહેન્દ્રસિંહ પરમાર, ભરત પટેલ, દષ્ટિ પટેલ તથા અન્ય સાહિત્યરસિકો ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં. ઉપસ્થિત વિદ્વાન વક્તાઓએ પન્નાલાલની સાહિત્યિક પ્રતિભાનાં વિવિધ પાસાંઓને ઉજાગર કર્યાં હતાં.

કવિશ્રી પ્રહ્લાદ પારેખની જન્મશતાબ્દી

કવિ પ્રહ્લાદ પારેખની જન્મશતાબ્દી સમિતિમાં ઉપક્રમે તેમની કર્મભૂમિ ભાવનગર મુકામે તા. ૧૬/૧૭-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ પ્રહ્લાદ પારેખે જે ઘરશાળામાં અભ્યાસ કર્યો હતો તેના પૂર્વ-વિદ્યાર્થી દ્વારા પ્રહ્લાદ પારેખનાં તેનીસ ગીતોની સી.ડી. તૈયાર કરવામાં આવી છે. કાર્યક્રમમાં ઉપસ્થિત સીતેર જેટલા સાહિત્યરસિકો દ્વારા ગીતોનું સમૂહગાન કરવામાં આવ્યું હતું. ઉપરાંત જાણીતા નૃત્યકાર શ્રી ધરમશીભાઈના નૃત્યવર્ગની કન્યાઓએ પ્રહ્લાદ પારેખનાં ગીતોને નૃત્ય દ્વારા પ્રગટ કર્યાં હતાં. પ્રહ્લાદ પારેખના સહાધ્યાયી શ્રી પ્રેમશંકરભાઈ ભટ્ટે કવિ સાથેનાં સંસ્મરણો રજૂ કર્યાં હતાં તથા ઉષાબહેન પટેલે ઘરશાળા અંગેના સંબંધો અંગે પોતાના વિચારો રજૂ કર્યાં હતા.

શામળદાસ કોલેજમાં જ્ઞાનસત્ર યોજાયું

તા. ૧૩-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ ભાવનગરની શામળદાસ કોલેજમાં સ્વ. શ્રી સી. ડી. નાયક, સ્વ. શ્રી સનત મહેતા અને શ્રી દિનકર જોશી વિચારસત્રના ઉપક્રમે ડૉ. ચંદ્રકાન્ત શેઠે ‘કાવ્યસર્જનનો આનંદ’, ડૉ. સતીશ વ્યાસે ‘નાટક સ્વરૂપની વ્યાવર્તકતા’ તથા ડૉ. પ્રફુલ્લ રાવલે ‘ચરિત્રસાહિત્યની વિભાવના’ વિષય પર મનનીય વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં.

ડૉ. મણિભાઈ પ્રજાપતિને રાષ્ટ્રપતિ એવોર્ડ

ભારત સરકારના માનવ સંસાધન વિકાસ મંત્રાલય, દિલ્હી તરફથી સંસ્કૃતના શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોને અપાતા રાષ્ટ્રીય કક્ષાના ‘રાષ્ટ્રપતિ એવોર્ડ’ માટે મહેસાણાના રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ-પ્રાપ્ત સંસ્કૃતના વિદ્વાન ડૉ. મણિભાઈ પ્રજાપતિની પસંદગી થઈ છે. એમને હાર્દિક અભિનંદન.

શ્રી રાજેશ વ્યાસ ‘મિસ્કીન’ને કુમાર ચંદ્રક

‘કુમાર’માં વર્ષભરમાં શ્રેષ્ઠ પ્રદાન માટે અપાતો ‘કુમાર ચંદ્રક’ ઈ. સ. ૨૦૧૦ના વર્ષ માટે ગુજરાતી ભાષાના જાણીતા ગઝલકાર શ્રી રાજેશ વ્યાસ ‘મિસ્કીન’ને આપવામાં આવ્યો છે. એમને હાર્દિક અભિનંદન.

શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકને દલપતરામ એવોર્ડ એનાયત

વર્ધમાન વિકાસ સેવા ટ્રસ્ટ, વઢવાણ દ્વારા કવીશ્વર દલપતરામની સ્મૃતિમાં અપાતો ‘સ્મૃતિચિહ્ન’ અને રૂ. ૨૫ હજારની રોકડ રકમનો પુરસ્કાર વર્ષ ૨૦૧૧ માટે જાણીતા

કવિશ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકને એનાયત કરવામાં આવ્યો છે. એમને હાર્દિક અભિનંદન.

શ્રી ધ્વનિલ પારેખને સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનો યુવાગૌરવ પુરસ્કાર

શ્રી ધ્વનિલ પારેખને તેમના નાટક ‘અંતિમ યુદ્ધ’ માટે સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનો વર્ષ ૨૦૧૧નો યુવાગૌરવ પુરસ્કાર મળે છે. એમને હાર્દિક અભિનંદન.

શ્રી ચંદ્રેશ મકવાણાને ‘કવિશ્રી રાવજી પટેલ’ એવોર્ડ

યુવાકવિ શ્રી ચંદ્રેશ મકવાણાને ‘સમન્વય સંસ્થા’ અને ગુજરાત સમાચારના સંયુક્ત ઉપક્રમે ‘કવિશ્રી રાવજી પટેલ એવોર્ડ’ અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. એમને હાર્દિક અભિનંદન.

કવિશ્રી ઉશનસૂ અને નદીમ સૈયદને શ્રદ્ધાંજલિ

ગુજરાતી ભાષાનાં લબ્ધપ્રતિષ્ઠ કવિશ્રી ઉશનસૂ અને માહિતી અધિકારના લડાયક આંદોલનકાર નદીમ સૈયદનું તાજેતરમાં અવસાન થતાં જામનગરની ‘થિંકિંગ ટુગેધર’ અને ‘ગુજરાત બિરાદરી’ના ઉપક્રમે શેઠ હંસરાજ લઘા આશ્રમ ખાતે શ્રદ્ધાંજલિ સભા યોજાઈ હતી.

કવયિત્રી સ્મિતા પારેખનું અવસાન

અખિલ હિન્દ મહિલા પરિષદ બૃહદ્, સુરત શાખાની કારોબારી સમિતિનાં સભ્ય, વાયક મંચ પ્રવૃત્તિનાં સંચાલિકા, વાર્તાકાર અને કવયિત્રી શ્રીમતી સ્મિતા પારેખનું તા. ૧૯-૧૨-૨૦૧૧ના રોજ અવસાન થયું. એમને ભાવભરી શ્રદ્ધાંજલિ.

શ્રી હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટનાં બે કાવ્યસંગ્રહોનું પ્રાગટ્ય

કવિશ્રી હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટના ગુજરાતી ગઝલસંગ્રહ ‘ખુદનેય ક્યાં મળ્યો છું ?’ અને ઉર્દૂ ગઝલસંગ્રહ ‘મોરા અપના આસમાં’ એમ બે ગ્રંથોનું વિમોચન પૂજ્યશ્રી મોરારિબાપુના વરદ્ હસ્તે તા. ૭-૧-૨૦૧૨ના રોજ ગોલ્ડન ગ્લોરિ હોલ, કર્ણાવતી કલબ, અમદાવાદમાં થયું. આ પ્રસંગે સર્વશ્રી વિનોદ ભટ્ટ, રાજેશ વ્યાસ ‘મિસ્કીન’ તથા શોભિત દેસાઈએ પ્રસંગોચિત વક્તવ્ય આપ્યાં હતાં. કાર્યક્રમનું સંચાલન અંકિત ત્રિવેદીએ કર્યું હતું.

□

શ્રી વી. એમ. પરમારની નવલકથા ‘સંધ્યા-અવતરણ’નું વિમોચન ડૉ. મોહન પરમારને હાથે તા. ૨૬-૧-૨૦૧૨ના રોજ ગુ. સા. પરિષદ, અમદાવાદ ખાતે થયું હતું. આ કાર્યક્રમમાં અતિથિવિશેષ તરીકે ડૉ. ભરત મહેતા, રાજેન્દ્ર પટેલ, ભી. ન. વણકર અને ધારાસભ્ય શૈલેષ પરમાર ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

18

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- * 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- * 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- * 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- * વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- * ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- * પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- * પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- * 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- * 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- * લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા ૦૪ સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- * સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણાવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- * પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

['ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, ગ્રંથ-૫' : સં. રમેશ ર. દવે, બી.આ. ૨૦૧૧, ડિમાઈ, પાર્કુ પૂઠું, પૃ. ૧૪+૪૯૪, રૂ. ૩૨૫]

‘ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, ગ્રંથ-૫’નું સંપાદન રમેશ ર. દવેએ કર્યું છે. આ ગ્રંથ ઈ.સ. ૧૮૯૫થી ૧૯૩૫ સુધીના સમયગાળાના કવિઓ અને પ્રવાહોને સમાવતો ઇતિહાસગ્રંથ છે. આ ગ્રંથ ગુજરાતી કવિતા-સાહિત્યની તસવીર રજૂ કરે છે. આ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિ ૨૦૦૫માં પ્રગટ થઈ હતી અને માત્ર છ વર્ષના ગાળામાં આ ઇતિહાસગ્રંથ અપ્રાપ્ય થયો, તે આ ગ્રંથની

ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસુ માટેની મહત્તાનો નિર્દેશ કરે છે. સંદર્ભગ્રંથ તરીકે આ ગ્રંથનો અભ્યાસીવર્ગમાં જે વિનિયોગ થઈ રહ્યો છે તેની આ પ્રતીતિ છે. ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસુની ભાવનાને ધ્યાનમાં રાખીને આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરી છે. ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસુને આ ઇતિહાસગ્રંથ અત્યંત ઉપયોગી બનશે, તેવી આશા વ્યક્ત કરીએ છીએ.

['ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, ગ્રંથ-૬' : સં. રમેશ ર. દવે, બી.આ. ૨૦૧૧, ડિમાઈ, પાર્કુ પૂઠું, પૃ. ૧૮+૭૩૪, રૂ. ૪૭૦]

‘ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, ગ્રંથ-૬’નું સંપાદન રમેશ ર. દવેએ કર્યું છે. આ ગ્રંથ ઈ.સ. ૧૮૯૫થી ૧૯૩૫ સુધીના સમયગાળાના ગાંધીયુગીન-અનુગાંધીયુગીન ગદ્ય-સર્જકોને સમાવતો ઇતિહાસગ્રંથ છે. ગ્રંથનો આરંભ પન્નાલાલ પટેલ, જ્યંત ખત્રી વગેરેથી શરૂ થઈ રસિક ઝવેરી સુધીનાં

ગદ્યસર્જકોને આવરી લે છે. આ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિ ૨૦૦૬માં પ્રગટ થઈ હતી અને માત્ર પાંચ વર્ષના ગાળામાં આ ગ્રંથ અપ્રાપ્ય થયો. આ ગ્રંથ ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસુ માટે સંદર્ભગ્રંથની ગરજ સારે છે. અભ્યાસુની આ ભાવનાની નોંધ લઈને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે તેની બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરી છે. ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસુ માટે આ ગ્રંથ સંદર્ભગ્રંથ તરીકે ઉપયોગી નીવડશે. પરિષદના આ પ્રકાશનને આપણે સૌ આવકારીએ.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯. ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

['ભાષાવિમર્શ લેખસંચય' : સં. હર્ષવદન ત્રિવેદી, પ્ર.આ. ૨૦૧૧, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૨૪+૧૯૨, રૂ. ૧૪૦]

‘ભાષાવિમર્શ લેખસંચય’ પુસ્તક મેઘાણી જ્ઞાનપીઠ પ્રકાશનશ્રેણીનું ૧૦મું પુસ્તક છે. આ પુસ્તકનું સંપાદન શ્રી હર્ષવદન ત્રિવેદીએ કર્યું છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે ઈ. સ. ૧૯૭૮થી ૧૯૮૯ સુધી ‘ભાષાવિમર્શ’ જેવા મહત્ત્વના સામયિકનું પ્રકાશન કર્યું હતું. સામયિકના આદ્યસંપાદક સ્વ. ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી સળંગ પાંચ

વર્ષ તંત્રીપદે રહ્યા હતા. ભાયાણીસાહેબના સમયગાળામાં ભાષાવિષયક મહત્ત્વના લેખો પ્રકાશિત થયા હતા. જેમાંના કેટલાક વિરલ લેખો આજે પણ અગ્રંથસ્થ છે. આવા કેટલાક મહત્ત્વના લેખોનું સંપાદન ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. આ સંપાદન ગુજરાતી ભાષાના વિદ્યાર્થીઓ, અભ્યાસુઓને અત્યંત ઉપયોગી નીવડશે. આપણે સૌ આ સંપાદનને આવકારીએ.

['સામયિક લેખસૂચિ' : સંપાદક : કિશોર વ્યાસ, પ્ર. આ. ૨૦૧૧, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૨+૩૦૪, રૂ. ૨૦૦/-]

‘સામયિક લેખસૂચિ ૨૦૦૬-૨૦૧૦’નું પ્રકાશન ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. આ સામયિક લેખસૂચિનું સંપાદન શ્રી કિશોર વ્યાસે કર્યું છે. આ લેખસૂચિમાં ગુજરાતી ભાષાનાં ૩૦ જેટલાં નોંધપાત્ર

સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલા લેખોની માહિતી આપવામાં આવી છે. આ સામયિક લેખસૂચિમાં લેખો ૧૪ જેટલા વિભાગો અને તેના પેટાવિભાગોમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યા છે. આ સૂચિ સાહિત્યના અભ્યાસીઓને ઉપયોગી થશે, તેવી આશા છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, ‘ટાઇમ્સ’ પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯. ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭